

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

УДК 82:179.7“13/19”

ПАНОВА Наталя Юріївна

**ДИСКУРС САМОГУБСТВА В УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ
ТА АНГЛІЙСЬКІЙ ПРОЗІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ**

10.01.05 – порівняльне літературознавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

A rectangular box containing a handwritten signature in blue ink. The signature is stylized and appears to be the author's name, Natalya Yurievna Panova.

Київ 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі зарубіжної літератури та теорії літератури Інституту філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант: доктор філологічних наук, професор
Астаф'єв Олександр Григорович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
Інститут філології,
професор кафедри історії української
літератури, теорії літератури
і літературної творчості

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Нахлік Євген Казимирович,
Інститут Івана Франка НАН України,
директор, член-кореспондент НАН України;

доктор філологічних наук, професор
Кеба Олександр Володимирович,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка;
завідувач кафедри зарубіжної літератури;

доктор філологічних наук, доцент
Бігун Ольга Альбертівна,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
доцент кафедри французької філології.

Захист відбудеться «27» квітня 2017 року о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.15 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14.

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58.

Автореферат розіслано «24» березня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
Наумовська

О.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Самогубство – одна з найважливіших філософських проблем, а також симптом соціальної нестійкості особистості та всього суспільства. Останнім часом виникає необхідність аналізу проблеми суїциду, пошуку найбільш ефективних шляхів боротьби з цим явищем. Особливої уваги потребує вивчення обставин, що призводять до таких трагічних наслідків. На думку С. Аванесова, світоглядна актуальність суїцидальної тематики пов'язана з екзистенційним переживанням особистості перед обличчям смерті. Нині домінує тенденція, відповідно до якої тема смерті й самогубства перестає бути філософською. Відповідь на метафізичне питання про смерть може бути тільки метафізичною. Саме тому вивчення феномену самогубства людського буття є надзвичайно актуальним.

Художня література як частина духовного життя суспільства теж порушує проблеми самогубства. Художній твір здатний відкрити суспільній свідомості самогубство у вимірах естетики трагічного, комічного, героїчного. За допомогою різних зображально-виражальних засобів письменник надає читачеві змогу зануритися у внутрішній світ героя, дізнатися про його думки, почуття, переживання і почасти зрозуміти, що штовхнуло його на самогубство. Наприкінці ХІХ ст. в західних країнах побільшало досліджень із суїцидології (Е. Дюркгейм «Самогубство» (1897)), на радянському і пострадянському просторі ця проблема віддзеркалена переважно в художніх творах.

Проблема самогубства не лежить на поверхні, тому постає необхідність в аналізі внутрішніх причин цього явища. Представники соціально-психологічної суїцидології вбачають сенс у філософському розгляді суїциду. Тема самогубства відображена у філософсько-суїцидологічних дослідженнях Платона («Федон»), Лукреція («Про природу речей»), Д. Юма («Про самогубство»), І. Канта («Метафізика вдач»), А. Шопенгауера («Світ як воля і уявлення»), М. Бердяєва («Про самогубство»), А. Камю («Міф про Сізіфа»). Суїцидальні тенденції з особливою глибиною і пристрастю змальовані у творах Ф. Достоєвського, В. Шекспіра, С. Цвейга, Ф. Кафки, Л. Андрєєва, М. Арцибашева, Т. Гарді, О. Вайльда, Б. Грінченка, В. Винниченка, А. Тесленка та ін.

Кінець ХІХ – початок ХХ ст. є для України, Росії та Англії періодом глобальних змін. У цей час з'являється декадентство, провідними темами якого стають мотиви небуття, смерті, туги за духовними цінностями й ідеалами. У дисертації використано головні праці, присвячені питанням декадансу (Д. Затонський, Д. Наливайко, Т. Гундорова, Р. Ткаченко, К. Савельєв, І. Гофштеттера, В. Ходасевич), модернізму (О. Астаф'єв, Т. Гундорова, Ю. Ковалів, М. Наєнко, В. Моренець, С. Павличко, Я. Поліщук, Н. Шумило).

Органічна єдність правди і пристрасті – це, можна сказати, найстисліша формула екзистенційності української, російської та англійської прози про самогубство; звідси – **актуальність** нашого дослідження, потреба досягнути художні «механізми» трагедії, побачити в сучасному елементи минулого і майбутнього.

Зв'язок роботи з науковими програмами і темами. Робота виконана в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри зарубіжної літератури та теорії літератури Інституту філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету «Інтерпретація художнього твору в контексті світової літератури» (2010–2015 р.р.), затвердженої вченою радою (протокол № 1 від 01.02.2010 р.). Тема дисертаційної роботи затверджена на засіданні Наукової ради Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (протокол № 2 від 11 червня 2013 р.).

Мета роботи – проаналізувати особливості дискурсу самогубства в українській, російській та англійській прозі кінця XIX – початку XX ст.

Реалізація мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- розглянути суїцидальні мотиви як явище тематології, розкрити специфіку суїцидального сюжету і дискусії довкола тематичного методу;
- осмислити явище самогубства в контексті різних теорій ментальності та його образно-знакову природу в літературі;
- із погляду дихотомії «Ерос-Танатос» простежити феномен декадансу, художні суїцидальні тенденції в Україні, Росії й Англії на межі XIX-XX ст.;
- проаналізувати парадигму художнього досягнення самогубства з погляду духовного самовизначення письменника;
- з'ясувати релігійний та поетологічний аспекти самогубства під кутом зору категорій «гріх» і «катарсис»;
- схарактеризувати феномен самогубства у вимірах художнього психологізму;
- розглянути персонифікацію творів суїцидальної тематики, способи художнього осмислення форм поведінки персонажа-самогубці та його ціннісних орієнтацій, мотивів самогубства як очищення від гріхів (почуття провини), заперечення зла у світі, спосіб уникнення ганьби і збереження честі людини, суїциду через кохання тощо;
- розкрити свідомість і самосвідомість персонажа-самогубці, інші причини суїциду: внутрішньопсихологічний конфлікт, душевний дисбаланс, особисте горе, розчарування і заперечення сенсу життя, реакцію на психотравматичні обставини та художні засоби їх змалювання;
- осмислити літературні форми поведінки персонажа-самогубці;
- описати предметний світ суїцидальних творів, пейзаж у дзеркалі художньої танатології, світ речей, схарактеризувати портрет самовбивці як семіотичне явище, простежити просторово-часові координати художньої суїцидальної рефлексії.

Об'єктом дослідження є художнє осмислення психологічного феномену самогубства в українській, російській та англійській прозі кінця XIX – початку XX ст. Крізь призму оприявлення суїцидальних тенденцій проаналізовано творчість Б. Грінченка, В. Винниченка, В. Леонтовича, О. Плюща, В. Стефаника, А. Тесленка, Л. Андрєєва, М. Арцибашева, Андрія Белого, Максима Горького, О. Купріна, Ф. Сологуба, О. Вайльда, Т. Гарді, Д. Голсуорсі, А. Конан-Дойля, Дж. Конрада, Р. Л. Стівенсона.

Предмет дослідження – дискурс самогубства в українській, російській та англійській прозі кінця XIX початку XX ст.

Теоретико-методологічну основу дисертації становлять праці вітчизняних і зарубіжних учених з філософії (Аристотель, Платон, Сенека, Монтень, Лукрецій, Марк Аврелій, Д. Донн, І. Кант, М. Бердяєв, В. Соловйов, Е. Фромм, Д. Хіллман, Цицерон, А. Шопенгауер, О. Шпенглер, Д. Юм, К. Ясперс), психології (А. Адлер, А. Амбрумова, В. Войцех, О. Глузман, Е. Дюркгайм, В. Єфремов, К. Менінгер, О. Моховіков, В. Толуб'як, В. Франкл, Н. Фарбероу, З. Фройд, Е. Шнейдман, Л. Юр'єва, К. Г. Юнг, Т. Яценко), літературної компаративістики (Б. Бакула, Л. Грицик, Р. Гром'як, О. Діма, Д. Дюришин, М. Ільницький, С. Кубчик, Е. Касперський, М. Ласло-Куцюк, Д. Наливайко, С. Якубчик та ін.), тематичної критики (Ж. Пуле, Ж. Руссе, Ж.-Р. Рішар, Ж. Старобинський, Дж. Х. Міллер). Використано фундаментальні праці, присвячені питанням декадансу (Т. Гундорова, І. Гофштеттер, Д. Затонський, Д. Наливайко, К. Савельєв, Р. Ткаченко, В. Ходасевич, К. МакЛюд, Б. Бергонзі, Б. Чарлзворт, А. Саймонс, К. Мікс), модернізму (О. Астаф'єв, Н. Бернадська, Т. Гундорова, Г. Клочек, Ю. Ковалів, М. Моклиця, В. Моренець, М. Наєнко, С. Павличко, Я. Поліщук, Д. Дайчерс, Дж. Кеннеді, Д. Лодж, П. Віддоусен). Дослідження спирається на узагальнюючий та синтетичний підходи, без яких неможливо розкрити основні закономірності історико-літературного процесу.

Методи дослідження. Для характеристики суїцидальних тенденцій в українській, російській та англійській прозі кінця XIX – початку XX ст. застосовано кросдисциплінарний та інтердисциплінарний методи дослідження явища, культурно-історичний, порівняльно-типологічний, порівняльно-історичний методи, ідеї шкіл тематичної критики, психоаналізу, архетипної критики; вони допомагають визначити особливості дискурсу самогубства. Теоретико-методологічною основою дослідження є праці з філософії, психології та порівняльного літературознавства.

Наукова новизна дисертації. Робота є першим в українському літературознавстві компаративним дослідженням української, російської та англійської прози кінця XIX – початку XX ст. в аспекті оприявлення суїцидальних тенденцій. Уперше комплексно й системно проаналізовано дискурс розкриття самогубства і тенденції її функціонування, здійснено порівняльний аналіз показу суїцидальних актів у творах українських, російських і англійських письменників, описано персонифікацію цих творів, вивчено особистості героїв, які вчинили самогубство, проаналізовано їх внутрішній світ, думки, почуття і переживання, акти їх поведінки, портрет, пейзаж, світ речей, які їх оточують, причини, що спонукали до суїциду. Уперше в компаративному аспекті досліджено суїцидальні твори Б. Грінченка, В. Стефаніка, В. Леонтовича, В. Винниченка, А. Тесленка, О. Плюща, Максима Горького, О. Купріна, Ф. Сологуба, М. Арцибашева, Л. Андрєєва, Андрія Белого, Р. Л. Стівенсона, Д. Голсуорсі, О. Вайльда, Т. Гарді, А. Конан-Дойля, Д. Конрада. У роботі вперше здійснений літературно-психологічний аналіз суїцидальних актів в українській, російській та англійській прозі.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості їх використання в подальших дослідженнях, присвячених вивченню української, російської й англійської літератури кінця ХІХ – початку ХХ століть; для розробки спецкурсів і спецсемініарів з порівняльного літературознавства; для підготовки навчальних посібників та монографій з відповідної проблематики.

Особистий внесок здобувача: використано кросдисциплінарний та інтердисциплінарний методи дослідження явища, співпрацю на перетині проблем порівняльного літературознавства і культурної компаративістики, філософії, психології, релігії, теорії ментальності; обґрунтовано концепцію роботи у контексті тріади «тематологія – персоносфера – предметний світ»; дисертація написана без співавторів і є самостійною, викладено матеріал і сформульовано висновки відповідно до вимог ДАК. Дослідження є індивідуальною роботою, результати якої отримано самостійно, без участі співавторів. Звернення до праць попередників обумовлені відповідними посиланнями.

Апробація роботи. Основні положення дисертації викладені на 27 міжнародних, всеукраїнських, міжвузівських наукових конференціях та семінарах, а саме: Міжнародна науково-практична конференція «Лінгвістика і лінгводидактика: надбання, актуальні проблеми, перспективи розвитку» (Бердянськ, 2009); ІІІ Всеукраїнська наукова конференція «Мова і лінгвокультурна комунікація» (Бердянськ, 2009); Міжнародна наукова конференція «Мова – література – культура в контексті національних взаємозв'язків» (Бердянськ, 2011); Міжнародна наукова конференція «Що водить сонце й зорні стелі»: Поетика любові в художній літературі» (Бердянськ, 2012); ІІІ Міжнародна наукова інтернет-конференція «Філологія-культурологія: діалог наук» (Росія, Одинцово, 2013); Всеукраїнська наукова конференція «Література в контексті культури» (Дніпропетровськ, 2013); І-й Міжнародний симпозіум «Інтегративні функції сучасної компаративістики» (Казахстан, Астана, 2013); ІІ Міжнародна наукова конференція «Мова – література – культура в контексті національних взаємозв'язків» (Бердянськ, 2013); Всеукраїнська наукова конференція «Актуальні тенденції викладання української літератури» (Бердянськ, 2013); VI Міжнародний український науковий конгрес дослідників зарубіжної літератури та культури «Світова література на перетині культур і цивілізацій» (Євпаторія, 2013); V Міжнародна наукова конференція «Актуальні проблеми історичної та теоретичної поетики» (Кам'янець-Подільський, 2013); Міжнародна наукова конференція «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ» (Німеччина, Мюнхен, 2013); ІІІ Міжнародна наукова конференція молодих учених «Мова і соціум: етнокультурний аспект» (Бердянськ, 2013); Міжнародна наукова конференція «Філологічні науки в ІІІ тисячолітті» (Угорщина, Будапешт, 2013); Всеукраїнські психолого-педагогічні читання «Актуальні проблеми збереження психологічного здоров'я підростаючого покоління» (Бердянськ, 2013); Всеукраїнська наукова онлайн-конференція «Формування мовної та літературної компетентності учнів і студентів-філологів» (Житомир, 2013); Всеукраїнська науково-практична конференція «Феномен

шістдесятництва в контексті літератури ХХ століття» (Острог, 2014); Всеукраїнська наукова конференція «Література в контексті культури» (Дніпропетровськ, 2014); Міжнародна науково-теоретична конференція «Українська література в контексті світової літератури» (Одеса, 2014); IV Всеросійська науково-методична конференція «Слово – Образ – Текст – Контекст» (Росія, Одинцово, 2014); II Міжнародна науково-практична конференція «Теоретична і дидактична філологія: надбання, проблеми, перспективи розвитку» (Переяслав-Хмельницький, 2014); Міжнародна наукова конференція «Феномен казки в літературі, фольклорі та медіа» (Бердянськ, 2014); IV Міжнародна наукова конференція молодих учених «Мова і соціум: етнокультурний аспект» (Бердянськ, 2014); IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми культури української мови й мовлення» (Острог, 2014); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми філології та лінгвістики» (Угорщина, Будапешт, 2014); Всеукраїнська науково-практична конференція «Феномен шістдесятництва в контексті літератури ХХ століття» (Острог, 2015), I Міжнародна науково-практична конференція «Людина в мовному просторі: історична спадщина, проблеми, перспективи розвитку» (Бердянськ, 2016).

Текст дисертації обговорено на засіданні кафедри зарубіжної літератури й теорії літератури Інституту філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету (протокол № 8 від 28. 12. 2015 року).

Публікації. Результати дослідження викладено в монографії і 33 наукових публікаціях: із них 24 – у наукових фахових виданнях України, 6 – в іноземній періодиці, 3 – додаткові публікації.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 414 сторінок, із них 364 сторінки основного тексту. Список використаних джерел містить 598 найменувань, із них 81 іноземні.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, його актуальність, проаналізовано стан наукової вивченості проблеми, сформульовано мету і завдання, об'єкт і предмет, а також визначено теоретико-методологічні засади, наукову новизну і практичне значення основних положень дисертації.

Перший розділ – «Дискурс суїциду як явище тематології» – присвячено теоретичному аналізу проблеми: окреслено проблему самогубства в контексті різних теорій ментальності, і його образно-знакову природу в літературі, у контексті дихотомії «Ерос-Танатос»; простежено феномен декадансу та його художні суїцидальні тенденції, зокрема в розкритті теми суїциду, в літературі України, Росії й Англії на межі ХІХ-ХХ ст.; проаналізовано філософське осмислення самогубства; як літературознавчу проблему, з'ясовано релігійний аспект самогубства і його літературні модифікації, схарактеризовано самогубство у структурі міфопоетичного мислення.

У підрозділі 1.1 – «Суїцидальний літературний сюжет і дискусії навколо тематичного методу» – розглянуто еволюцію суїцидальних сюжетів у літературі, починаючи від сюжету про самогубство Лукреції. Він, за словами Ц. Тодорова, може складати основу тематичного методу. У дисертації проаналізовано трактат Лоренцо Валли «Про задоволення і про справжнє благо» («De voluptate ac vero bono», одна тисяча чотириста тридцять одна), де філософ викладає свої етичні погляди й аналізує вчинок Лукреції в аспекті ренесансної моралі.

У творах, що належать до різних літературних жанрів, також присутні суїцидальні сюжети, зокрема у трагедіях В. Шекспіра («Король Лір», «Отелло», «Гамлет», «Юлій Цезар», «Макбет», «Ромео і Джульєтта»). Природа самогубств у них зумовлена естетикою Відродження.

У XVIII столітті самогубство стає важливим атрибутом класицистичної трагедії. Головна проблема трагедій класицизму – це визначення сутності свободи через рівноцінні поняття (вірність законам роду, любов, громадянський обов'язок, влада), за відсутності яких суїцид є виправданим вчинком. Звісно, вважає Р. Трусон, надто ризиковано редукувати суїцидальний сюжет до набору певних топосів-тем, бо тут тематичний метод може бути ототожнений із тематологічним сюжетом, проти такого уподібнення виступає Ж. Женет.

Наприкінці XIX ст., коли почастишали випадки самогубства, постала психоаналітична теорія. Відповідно до неї мотиви самогубства у художній літературі не є ідентичними з причинами, які виникають у свідомості самогубці й тими спонукальними силами, яких він здебільшого не усвідомлює. Тому й пишуть про «ланцюг мотивів» у суїцидальних творах, напр., Ш. Марон на прикладі творів А. Рембо, а Н. Фрай навіть вжив поняття «тематична література».

В історії художньої літератури можна спостерігати піднесене, ідилічне, а також романтичне зображення смерті. Танатологічним мотивам властивий певний прагматизм, через контекст твору вони здійснюють на читача естетичний вплив, також танатологічні мотиви здатні впливати на соціальну поведінку і вчинки людей.

В англійській літературі багато письменників (Г. Грін, В. Вульф, Р. Олдінгтон, В. Голдінг, Е. Берджесс, Д. Фаулз), які за допомогою різних способів і прийомів зображували кризу людської душі. Проблеми самогубства лежать в основі багатьох романів, вони актуалізували такі питання, як пошук сенсу життя, самопізнання особистості та боротьба з абсурдністю буття. Ц. Тодоров вважає, що дискусії в періодиці та нападки на Б. Кроче, який подібні теми назвав «улюбленими сюжетами старої критики», невиправдані, бо тематичний аналіз суїцидального сюжету, так само, як і риторичний і наративний, сьогодні є одним із «найважливіших типів аналізу».

В українському літературознавстві проблема самогубства вивчена недостатньо добре, притому, що велика кількість творів українських авторів не обминає суїцидальної тематики. Так, кінчає життя самогубством Дідона, героїня поеми І. Котляревського «Енеїда». У травестійному стилі автор зображує

українську дійсність XVIII ст. з її побутом, звичаями, традиціями, обрядами й історією. Можна згадати твори В. Стефаника, Б. Грінченка, А. Тесленка, О. Плюща та ін.

Суїцидальним тенденціям в українській літературі XIX – XX ст. присвячена монографія М. Нестелєєва «На грані: суїцидальний дискурс українського модернізму», де автор аналізує українську прозу 20-30 років XX ст. Проблема самогубства порушена у творах багатьох українських письменників. В. Стефаник, напр., змальовує самогубство як граничну екзистенційну ситуацію, де людина не в змозі боротися з відчаєм і приречена на безвихідь. У творах Н. Кибальчич бажання розлучитися з життям і нарешті припинити боротися з ненависним оточенням дуже часто реалізовано як суїцидальну мрію, коли смерть мислиться як порятунок, як альтернатива страждань. Суїцидальні мотиви зустрічаємо як у драмах, так і в прозі В. Винниченка. Основні причини суїцидальної поведінки його героїв – це наслідки конфлікту природи і культури або стан меланхолії як реакція на втрату близької людини. У новелах М. Хвильового суїцидальні настрої пов'язані з революцією. Основною причиною самогубств є крах національних ідеалів і традицій, зрада, зневіра, а також спокутування провини перед нацією. Слушно зауважує П. Марше, що в подібних випадках не можна відокремлювати суїцидальну тематику від історії ідей.

У російській літературі проблеми самогубства з'являються ще в XIII ст., зокрема в «Повісті про Миколу Заразького» і «Повісті про розорення Рязані Батиєм». Як відомо, масовій свідомості властиве неоднозначне і здебільшого вкрай негативне ставлення до самогубства.

Ф. Достоевський, присвятив романи «Злочин і кара», «Ідіот», «Брати Карамазови», «Записки з мертвого дому», «Підліток», «Біси» та ін. вивченню того стану суспільної свідомості, що спонукав до скоєння найтяжчого і найстрашнішого гріха – вбивства і самогубства. Інтерес письменника до суїцидальної тематики пояснюється тим, що практично протягом усього свого життя він прагнув пізнати «глибину душі людської» та загострити субстанційні питання життя і смерті. Ф. Достоевський, як ніхто інший, умів виразити в образах внутрішній світ самогубці та зробити його зрозумілим для читача чи фахівця, що рефлексує над суїцидальним актом персонажа. Аналізуючи самогубства, про які говорили засоби масової інформації, Ф. Достоевський бачив їх основну причину не лише в «середовищі», а й брав до уваги саму людину як учасника цього «середовища» і як його жертву. У кожному герої-самогубці Ф. Достоевського постає не просто «жертва середовища», а й людина з її неповторним психологічним світом. При спробі виокремити суїцидальний сюжет із тематичного комплексу творів письменника важливо звернути увагу на його їхню форму як «фейерверк глибини», де тісно переплітається тематика авторська, культурно-історична, вічна, віртуальна і кожна його тему можна прочитати і як об'єкт змалювання, як сюжет і як топос, адже як «у темах, так і в інтризі можна знайти елементи, що проливають світло на увесь суїцидальний твір» (Н. Фрай).

У підрозділі 1.2 – «Самогубство в контексті різних теорій ментальності та його образно-знакова природа в літературі» – подано визначення ментальності, розглянуто аспекти ментально-філософського підходу до смерті, а також те, як народи з різним менталітетом сприймають смерть і самогубство і якими є його художні означники. Окреслено визначення ментальності, запропоновані М. Шенкао, Ж. Дюбо, Л. Гоффом, А. Гуревичем, В. Шкуратовим і В. Візгіним. На думку А. Гуревича, ментальність пронизує все життя людини на всіх рівнях свідомості й поведінки, саме тому її важко визначити і ввести в будь-які рамки.

М. Шенкао зазначає, що людина, дотримуючись принципів національної ментальності, відчуває себе комфортно. Зразки поведінки та мислення, що відповідають її національній ментальності, не звільняють індивіда від прав і виконання обов'язків громадянина. Людина співвідносить свою поведінку і мислення з загальною поведінкою й мисленням, але внутрішньо, ментально, розуміє і робить все по-своєму. Кожен етнос має право на свою ментальність, на своє національне обличчя і психологію, тільки за таких умов етнос може існувати як суб'єкт історії та культури, зокрема літератури.

На матеріалі художньої літератури корисно порівняти православну й ісламську ментальності. Відповідно до православної ментальності, смерть – це початок відповіді перед Богом, за вчинки і гріхи треба розплачуватися. Важливий момент віри – і каяття за життя. Православна людина прагне насамперед врятувати свою душу, а щоб врятувати її, має покаятися перед смертю духівнику. У момент сповіді, за християнським менталітетом, до людини приходить Істина. Ісламська ментальність вимагає не любити Бога, а поважати його. Іслам – це цілісна система організації життя, єдність слова і діла. Для відродження ісламської ментальності людина повинна суворо ставитися до себе. Для Сходу смерть – це інобуття, а не небуття, і тому особлива увага приділена культурі смерті. До смерті на Сході готуються заздалегідь як до найважливішої події життя.

У давньогрецькому менталітеті самогубство розглядали як стан екстремальної нечистоти. Суїцидальний акт, здійснений без дозволу влади, осуджували і карали посмертною ганьбою. У менталітеті Давнього Риму ставлення до факту самогубства було більш поблажливе, порівняно з періодом правління Римської імперії, де суїцид суворо карали. У менталітеті давнього Карфагена жіноче самогубство осуджували і загрожували виставити після смерті оголені тіла самогубців на загальний огляд.

У Китаї самогубство мало ритуальний характер і виконувало досить неоднозначну роль. Суїцидальні акти були тісно взаємопов'язані з соціально-політичним ладом, а також традиціями та звичаями кочових народів Китаю. Для індійської ментальності позбавлення себе життя було і лишається характерною особливістю ритуального життя. Стародавні писання свідчать, що найкраща жертва, яку людина може піднести богам, – це вона сама, і це піднесення відкриває дорогу у вічність. Упанішади навпаки, виступають з різким осудом самогубства. Відповідно до японської ментальності, самогубство також є

знаковою подією. В Японії існувала традиція відходу з життя самураїв за допомогою «харакірі» («сепуку»), напр. в оповіданні «В гушавині» Акутагави. Болочий і повільний спосіб самогубства схвалювали як найбільш ефективний для демонстрації сміливості, рішучості, сильної волі самурая.

Отже, незважаючи на те, що в менталітетах різних народів ставлення до суїцидів неоднозначне (часом досить лояльне), це явище здебільшого викликало і викликає критику, різке засудження і вважається смертним гріхом. Самогубство – це індикатор душевного стану суспільства і симптом його художньої літератури. Рівень та якість цього явища безпосередньо пов'язані зі ступенем і формами соціального контролю. Там, де контроль вищий, рівень суїциду нижчий, і навпаки, де людина вільніша, в тих суспільствах рівень самогубства вищий. На відміну від наукових праць, художні твори різних літератур подають суїцидальну інформацію в яскравій, оригінальній образно-знаковій предметно-чуттєвій формі, підсилюючи символіку подій додатковими експресивними та емоційними нюансами.

У *підрозділі 1.3 – «Ерос-Танатос: феномен декадансу, суїцидальні тенденції України, Росії та Англії на межі XIX-XX ст.»* – проаналізовано основні зміни в літературі, пов'язані із зародженням модернізму. У контексті праць З.Фрейда акцентовано увагу на переплетенні Еросу і Танатосу як двох основних інстинктів психічного життя людини, окреслено їх вплив на модерну свідомість. Важливою особливістю української модерної свідомості є її орієнтація на культурну автономність національного. Концепція автономності стала однією з головних для емансипованого процесу в Україні і в цілому для української ідеї. Суїцидальна тематика творів таких письменників, як В. Стефаник, Марко Черемшина, опосередковано свідчить про домінанту Танатосу. Національний модернізм сформувався в оточенні народництва. Українські модерністи не уникали й соціальної та національної проблематики. Їх завжди об'єднувало прагнення до державної самобутності й незалежності. В Англії ж на межі століть великим потрясінням стала англо-бурська війна, суспільно-політичні наслідки якої були вкрай негативними. Криза вікторіанства, зміни в системі соціальних і духовних цінностей знайшли своє відображення в літературі. На межі століть відбувається пожвавлення романтичної традиції. Саме з романтичною моделлю творчості пов'язане зародження в кінці XIX ст. модернізму, складного і багатогранного явища. Специфіка російського модернізму полягає в тому, що в XIX ст. у російській літературі простежуються як соціоцентричні, так і теоцентричні тенденції. У центрі художнього простору – людина, яка переживає своє перебування у світі як нічим не обґрунтовану трагедію і біль (твори Л. Андрєєва, М. Арцибашева та ін.). В епоху межі століть у Росії ключовими стають такі поняття, як «модернізм», «декадентство», «декаданс», «авангард». Мистецтво вважали модерністським, якщо воно виключало настанову на «наслідування життя» і на передній план виходили нові, умовні художні форми. Характерною рисою модерністського світовідчуття є невизнання класичної картини світу, збудованої за законами розуму і гармонії. Для України, Росії та Англії період кінця XIX – початку XX ст. був досить

складним, це період зневіри, краху надій та ідеалів, переважання інстинктів Танатосу. У цей час досить актуальним стає декадентське питання про сенс життя. Багато людей намагаються знайти цей сенс, але не знайшовши його, переймаються зневірою. Поява занепадницьких тенденцій наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. була зумовлена естетичними, світоглядними та соціальними чинниками. Самогубство як найпоширеніший феномен декадансу, незважаючи на ідеологічну спрямованість, стає актуальним у художній літературі. Письменники розглядали самогубство як наслідок дезадаптації суспільства до складних соціальних, економічних і психологічних умов.

У *підрозділі 1.4 – «Філософське осмислення самогубства як спосіб духовного самовизначення письменника»* – феномен самогубства розглянуто в аспекті його філософської наповненості. Протягом тисячоліть проблема самогубства перебуває в полі зору філософів. Їй присвячені філософсько-суїцидологічні рефлексії Лукреція, Платона, Сенеки, Д. Юма, Дж. Донна, І. Канта, А. Шопенгауера, М. Бердяєва, В. Соловйова; праці Емпедокла, Аристотеля, Цицерона, М. Аврелія, М. Монтеня, Е. Фрома, а також твори стоїків, кініків та епікурейців. Філософський аналіз самогубства, уміння співвіднести окремі факти із закономірностями життя, можна знайти у працях сучасних дослідників Г. Чхартішвілі, І. Паперно, В. Єфремова, А. Моховікова, Л. Трегубова, Ю. Вагіна, С. Аванесова; проблема самогубства тісно пов'язана з філософією смерті; проблемі танатології присвячені роботи А. Демічева, М. Шенкао, С. Рязанцева, Р. Красильнікова, М. Гайдеггера та ін.

Філософське осмислення проблеми самогубства почалося ще в епоху античності, тривало в епоху середньовіччя, а також у періоді нової та новітньої історії. Першою відомою людиною, яка реабілітує самогубство, був Сократ. Цілу етичну систему, що виправдовує самогубство, розробили стоїки. Розумність і моральність – це головні умови життя гідної людини. Якщо з яких-небудь причин неможливо жити розумно і морально, то слід померти. Незважаючи на деякі відмінності, погляди епікурейців на самогубство дуже близькі до поглядів стоїків. Головна відмінність полягала в тому, що для епікуреїзму важливо жити правильно і щасливо, благородно й весело. Епікурейці бойкотували смерть: «Смерть нас не стосується: коли ми є – її немає, а коли вона приходить, то ми зникаємо».

М. Монтень був першим захисником самогубства. Він виправдував суїцид у психологічному сенсі й у правовій площині не осуджував тих, що здійснили своє право на свободу вибору в головному питанні буття: жити чи не жити. Дж. Донн, з одного боку, таврував самогубство як найбільше зло, а з другого – стверджував, що не кожен самогубець несе на собі смертний гріх. Д. Юм також ставився до самогубства позитивно. На його думку, якщо людина не в змозі служити інтересам суспільства, то її «добровільний відхід» буде не тільки безневинний, а й похвальний. Прихильником суїциду був Ж.-Ж. Руссо. Він найпослідовніше обґрунтував моральне і законодавче право людини на «добровільний відхід з життя».

І. Кант різко відкидав самогубство. Він вважав, що людське життя є священним, воно – частина природи. Самогубство аморальне, самогубець зраджує мету свого існування, він скоює злочин проти вищого обов'язку, яким є загальний закон природи. Російські філософи В. Соловйов і М. Бердяєв також були непримиренними супротивниками суїциду. Сутність його, на думку В. Соловйова, зводиться до переконаності в тому, що в житті відбувається не те, що має відбуватися, отже, життя не має сенсу і не варто жити. На думку М. Бердяєва, самогубство це порушення Божих і людських законів, це насильство не тільки над життям, а й над смертю. За своєю природою самогубство є запереченням трьох християнських чеснот – віри, надії і любові. Самогубець втратив віру і надію, впав у гріх зневіри і відчаю.

А. Камю у праці «Міф про Сізіфа. Есе про абсурд» розглядає суїцид як одну по-справжньому важливу філософську проблему. Він порівнює самогубство з визнанням краху буття. Піти добровільно з життя, значить зізнатися, що воно скінчилося, що «жити не варто». Жити завжди нелегко і через певні звички, з різних причин людина робить певні дії. Самогубство передбачає нікчемність цієї звички, усвідомлення того, що немає ніяких причин для продовження життя. Однією з його причин є втрата сенсу життя. Тимчасом, на думку Е. Фрома, кожна людина має власний сенс життя, той зміст, який вона сама для себе створила.

У підрозділі 1.5 – «Релігійний аспект оцінки самогубства: гріх і катарсис» – окреслено трактування самогубства в контексті різних релігійних конфесій. Релігія є частиною культури будь-якого суспільства. Належність до тієї чи іншої релігійної конфесії відіграє важливу роль у прийнятті суїцидального рішення. Усі релігії умовно діляться на антисуїцидальні, де моральні та психологічні заборони щодо самогубства досить жорсткі, трактовані як гріх, і релігії, що не розглядають самогубство як велике зло, а сприймають як катарсис (очищення).

Іудаїзм як релігійний та етичний світогляд і, зрозуміло, його література, розглядають самогубство вкрай негативно. Іудеї осуджують суїцид, вони творчо ставляться до життя і вважають його за найбільшу цінність. Закон стверджує, що треба жити, не впадаючи у відчай і бачити у всіх проявах промисел Божий. Талмуд і Біблія не осуджують суїцид, а деяких самогубців навіть трактують як героїв (Самсон, Разіс). Офіційна заборона на «добровільний відхід з життя» була оголошена в постталмудний період і детально прописана у трактаті «Семахот» (класичний текст, присвячений смерті й трауру).

Іслам, і про це свідчить його література, також осуджує самогубство, але, як іудаїзм, визнає деякі «пом'якшувальні обставини». Якщо мусульманський закон і заперечує самогубство, то не так із релігійних міркувань, як із міркувань людяності. Іслам вбачає злочинність самогубства в тому, що людина має сміливість йти проти своєї долі, яку визначив їй Аллах, і тим самим добровільно відмовляється від Раю. Покаранням грішникові буде пекло. У країнах мусульманського Сходу, реальні випадки самогубства за всіх часів траплялися рідко, порівняно з антисуїцидальними християнськими країнами.

Індуїзм і буддизм мають спільне походження і схожість у трактуванні проблеми самогубства. Ці релігії та літератури не розглядають самогубство як злочин або гріх і мають зовсім інше сприйняття смерті. Індуїзм і буддизм проголошують повторюваність перероджень людини, якій судилося багато разів жити і багато разів умирати. Кожне перевтілення – це тяжке випробування, його потрібно гідно витримати. Ідея реінкарнації, загальна для буддизму та індуїзму, трактує суїцид як безглуздий і навіть шкідливий. Самогубець нічого не досягає, карма знову поверне його в ту ж ситуацію, з якою він колись не впорався. Самогубство не рятує від страждань і проблем, окрім того, егоїстичне самогубство віддаляє від нірвани.

Індуїзм існує три тисячі років, йому властиві апатія і песимізм, принаймні це головні умонастрої його літератури. Для індуїзму життя в будь-яких його проявах – безумовне зло, а смерть – безумовне благо. В індуїзмі найвища з каст – брахмани. Вони досить лояльні, а іноді навіть прихильні до самогубства, якщо воно вчинене з вищих міркувань. Китайській культурі властиве тепле, «домашнє» ставлення до смерті. Китайці, відповідно до специфіки національного характеру і культури, внесли деякі корективи в буддизм, що прийшов з Індії. Учення Будди мирно співіснувало з конфуціанством і даосизмом. Говорячи про японські різновиди буддизму, слід зазначити, що він жорсткіший порівняно з буддизмом континентальним. Буддизму належить все, що пов'язане з горем і смертю, а синтоїзму – всі сторони людського буття, пов'язані з життям і радістю. Синто – найжиттєлюбніша з усіх релігій, вона засадничо не приймає смерть. Буддизм визнає і поклоняється смерті, оскільки той, хто володіє смертю, володіє і життям.

Негативне ставлення до самогубства сформувалося у християнській церкві лише через 500 – 600 років після її виникнення. Починаючи з IV – V ст., церква керувалася уявленнями двох головних християнських навчителів: А. Августина і Т. Аквінського. Відповідно до їх повчань, самогубство – це найтяжчий людський гріх, що викликає різкий осуд. Тільки Бог може розпоряджатися життям або смертю людини.

У Біблії немає конкретної заповіді про самогубство. Існує думка, що заповідь «Не убий» стосується і самогубця, хоча окремі дослідники вважають, що ця заповідь обмежується тільки вбивством іншого, оскільки в ній не йдеться «Не убий себе сам». У Біблії описано сім випадків очевидного самогубства (Авімілех, Самсон, Саул, зброєносець Саула, Ахитофел, Зіпрі, Іуда Ікаріот), і в жодному з них немає відтінку осуду.

Що стосується католицизму і протестантизму, то обидва ці відгалуження християнства однаково різко забороняють самогубство. Вони проповідують, і це бачимо на прикладі їхньої літератури, що після смерті починається нове життя, де кожна людина буде тримати відповідь за свої гріхи.

У *підрозділі 1.6 – «Самогубство – феномен художнього психологізму»* – проблему самогубства проаналізовано з позицій психоаналізу, розглянуто чинники суїцидального ризику, причини суїцидальної поведінки та їх

міфологеми, класифікації самогубств, запропоновані різними психологами і психоаналітиками.

На початку ХХ ст. аутоагресивна поведінка стала об'єктом уваги представників психоаналізу. З. Фройд створив першу психоаналітичну теорію суїциду, в якій звернув увагу на роль агресії, спрямованої на самого себе у контексті її міфологічних означників. Представник аналітичної психології К. Г. Юнг, мовив про несвідоме прагнення індивіда до духовного переродження, що надалі могло стати причиною самогубства. К. Г. Юнг пов'язує самогубство з процесом розвитку особистості. В. Франкл, основоположник і класик логотерапії, співвідносив самогубство з такими поняттями, як сенс життя і свобода людини, а також пов'язував міфологізм з психологією смерті та вмирання.

Як правило, самогубству передують психологічна смерть. А. Кронік, Є. Головаха і А. Баканов розглядають міфологізовану психологічну смерть як феномен, що накладає відбиток на соціальне життя індивіда через пасивність, ізоляцію, соціальне відчуження останнього, а також байдужість до себе і всього оточення. Психологічна смерть пов'язана з минулим міфічним досвідом людини, її життєвими кризами і травмами, отриманими протягом життя. До ознак психологічної смерті можна віднести відсутність перспектив, почуття неповноцінності, приниження, задрість, розчарування і розлади з навколишнім світом.

Особлива увага в дисертації приділена аналізу суїцидальної поведінки в художній літературі. Такою поведінкою як способом поетичної реалізації міфів називають будь-які внутрішні й зовнішні форми психічних актів, супроводжувані уявленнями про позбавлення себе життя. Її внутрішні форми передбачають суїцидальні думки, уявлення, переживання, а також суїцидальні тенденції, задуми і наміри. Однією з найбільш поширених ознак такої поведінки є депресія.

У роботі оглянуто різні міфоцентричні класифікації самогубства, запропоновані відомими зарубіжними психологами і соціологами. Так Е. Дюркгейм виокремлює три типи суїциду: егоїстичний, альтруїстичний і аномічний. Егоїстичне самогубство як ознака міфу пояснюється розривом соціальних зв'язків між людиною і групою. Надмірний індивідуалізм не тільки сприяє виникненню причин, що викликають самогубство, а й сам може бути причиною суїциду. Альтруїстичне самогубство є протилежністю егоїстичному. Коли людина ізолює себе від суспільства, у неї виникають думки про самогубство; те ж саме відбувається з нею, якщо суспільство повністю і без залишку поглинає її індивідуальність. Аномічне самогубство у структурі міфопоетичного мислення, на думку Е. Дюркгейма, викликане аномією, дезорганізацією, за якої люди мусять змінювати звичний спосіб життя, що тягне за собою незмогу пристосуватися до нових соціальних умов. Цей тип самогубства особливо поширений у перехідні епохи, періоди кризових і соціальних потрясінь, коли відбувається зміна цінностей, коли добробут одних

членів суспільства різко збільшується, а інші втрачають свої капітали та високе соціальне становище.

Е. Шнейдман запропонував таку класифікацію самогубств як архетипів: еготичні самогубства, їхня причина – інтрапсихічний діалог, конфлікт між частинами «Я», зовнішні обставини виконують додаткову роль (самогубство психічно хворих людей зі слуховими галюцинаціями); діадичні самогубства – в їх основі лежать нереалізовані потреби і бажання щодо важливої людини, зовнішні фактори під час такого самогубства домінують, роблять цей вчинок актом ставлення до іншого; агенеративні самогубства, де головна причина – це бажання зникнути через втрату почуття належності до покоління або людства (наприклад, суїцид у літньому віці).

Дж. Гілман запропонував чотири типи самогубства, що видозмінювали міфологію на різних етапах суспільної думки і художньої свідомості: колективні самогубства у формі панічної смерті через переслідування стадом тварин, смертельної героїчної атаки військового підрозділу або ритуального самогубства «саті»; символічні самогубства відбувалися напоказ у присутності публіки. За характером ці самогубства близькі до шизофренічних; емоційні самогубства, здійснені в момент всепоглинаючої пристрасті (помста ворогам, бажання заподіяти страждання іншим, маніпуляція світом, лють, зневага тощо); інтелектуальні самогубства, їх причиною може стати найсильніша прихильність спільній справі, принципу або групі. До таких самогубств можна зарахувати голодний страйк, подвижницьке самогубство і самогубство, що веде в нірвану; смерть від мук, яких, як вважали отці церкви за часів раннього християнства, неможливо було уникнути.

У **другому розділі «Персонасфера суїцидальних творів»** запропоновано порівняльний аналіз суїцидальних актів у творах українських, російських і англійських авторів, в центрі уваги дослідника особистості персонажів-самогубців, їх ціннісні орієнтації, свідомість і самосвідомість, а також форми поведінки.

У **підрозділі 2.1 – «Персонаж-самогубець і його ціннісна орієнтація»** – йдеться про персонажів-самогубців, життєві шляхи яких різноманітні й багатопланові. Поведінка і свідомість суїцидальних персонажів можуть бути спрямованими на релігійно-моральні, моральні, пізнавальні, естетичні вартості. Ціннісні орієнтації, як правило, можуть бути пов'язані із задоволенням фізичних потреб, зі сферою інстинктів, з тілесним життям, а також прагненням до слави, влади й авторитету. Суїцидальні персонажі, ціннісні орієнтири яких нестійкі або зовсім відсутні, стали предметом особливої уваги сучасних письменників.

У **підпункті 2.1.1 «Самогубство заради очищення і святості в оповіданнях В. Стефаніка і Т. Гарді»** предметом зацікавлення стали твори згаданих письменників, у яких головна причина самогубства героїв – почуття провини й очищення від гріхів. Спокутування гріхів – одна з поширених версій самогубства. За християнськими законами самогубство є найстрашнішим смертельним гріхом, страшніше, ніж убивство, бо не підлягає покаяттю. Воно вбиває душу і позбавляє її можливості перебувати у вічному блаженстві. Часто,

скоївши злочин, людина здійснює самогубство, розплачуючись за свій гріх, тобто щоб приховати менший гріх, людина робить більш тяжкий. Так у творах В. Стефаника («Бесараби», 1900) і Т. Гарді («Могила на роздоріжжі», 1897) герої роблять суїцидальні спроби і самогубства через почуття провини, а також через необхідність спокутування гріхів.

В. Стефаник і Т. Гарді є неперевершеними майстрами соціально-психологічної прози. Народне горе і протест трудящих, які звучать прокляттям соціальному гніту, знайшли своє відображення у творах В. Стефаника і Т. Гарді. Їхнім творам притаманні гострота порушених проблем, психологічна заглибленість, ніжний ліризм, лаконізм і самотність.

В оповіданні В. Стефаника «Бесараби» суїцидальну спробу здійснює головний герой Тома. Автор знайомить читачів з історією родини Бесарабів, яку накрила хвиля самогубств. Розкрито душевний дисбаланс, напружений внутрішній стан Томи, коли йому не дають спокою страшні думки. Розповівши про стан своєї душі, герой відчуває величезне полегшення, спад внутрішнього напруження, він розуміє, що звільнився від деструктивних задумів. Автор дає можливість зрозуміти, які страждання переживає людина, що зважилася на самогубство.

В оповіданні порушено тему гріха і спокути. Так, усі сімейні нещастя пов'язані з гріхами, які скоїли предки. Самогубство як найстрашніший гріх є покаранням усьому роду за вбивство дітей під час турецької війни. Автор акцентує увагу на «голосі совісті». Людина повинна сама себе покарати за скоєне зло.

Т. Гарді, як і В. Стефаник, у своїх творах відкриває глибини людської душі. Він близький до народу, до його проблем і потреб. Саме тому його головними героями є звичайні селяни і простий народ. В оповіданні «Могила на роздоріжжі» автор зображає самогубство батька і сина. Герої роблять суїцид через почуття провини. Батько, який отримав листа від сина, де той дорікав йому за зіпсоване життя, переживає сильну душевну трагедію. З одного боку, йому було боляче визнати те, що його син виявився «слабаком», а з другого – його переповнювало почуття провини, яке в подальшому стало причиною самогубства.

Почуття провини спонукало самогубство Люка Холвея (син старого). Т. Гарді зображує страждання героя, який відчував провину за смерть батька. Життя Люка перетворилося на пекло. Муки совісті, як і у героя оповідання «Бесараби», не давали йому жити. Здавалося, що всі старання відновити своє добре ім'я і «умилостивити тінь ображеного батька» були марні. Почуття провини за смерть батька, невдала спроба виправити становище, душевна трагедія, яку переживав герой, не залишили йому іншого виходу, як покінчити життя самогубством.

У підпункті 2.1.2 «Самогубство як заперечення зла у світі у творах А. Тесленка, Ф. Сологуба, Дж. Голсуорсі» розглянуто тлумачення причин суїцидальних актів у творах Дж. Голсуорсі «Власник» (1906), А. Тесленка «Любов до ближнього» (1906), Ф. Сологуба «Усмішка» (1897), а також

окреслено особистості героїв, які не можуть протистояти злу і кінчають життя самогубством.

Роман «Власник» є найвищим творчим досягненням Дж. Голсуорсі. У ньому вперше в англійській літературі представлений повний, послідовний аналіз психології власності. Об'єктом загальної уваги стають архітектор Босіні та його роман з Ірен Форсайт. Їх спільна поява в суспільстві викликає безліч пересудів. Т. Кирилова розглядає взаємини Ірен і Босіні як втілення Краси і Свободи. Людина мистецтва, що є ідеалом для Голсуорсі, приречена на трагічний кінець. Автор зображує сильну душевну трагедію архітектора. Як видно, не судовий розгляд і не фінансові труднощі вплинули на Босіні, а саме удар, завданий коханою Ірен. Архітектор розуміє, що їхнє спільне майбутнє з Ірен неможливе, і він не в змозі захистити улюблену жінку від домагань її чоловіка. Зазнавши важких переживань, Босіні кидається під колеса омнібуса. На думку Т. Кирилової, загибель архітектора виявилася не перемогою, а моральною поразкою Сомса Форсайта.

У творі «Любов до ближнього» А. Тесленко оповідає про двох бурлаків, які познайомилися у монастирі. Розкриваючи конфлікт між гнобителями і пригнобленими, між бажаним і дійсним, між прагненнями до людського, світлого і радісного життя та невблаганністю похмурих гнітючих обставин, автор поетизує лицемірство і внутрішню черствість церковників. Бродяга з хворою ногою, перебуваючи у глибокому розпачі, а також розуміючи, що не в змозі перемогти зло, яке існує в цьому житті, накладає на себе руки.

Ф. Сологуб посідає особливе місце в рядах російського декадентства. Смерть і безумство є основними мотивами його віршів і прози. Як і А. Тесленко, він описує біди і страждання трудового люду. В оповіданні «Усмішка» кінчає життя самогубством головний герой Гриша Ігумнов. У важкі життєві періоди, у складні моменти переживань, відчуваючи сором і приниження, герой завжди усміхався, щоб «не заплакати від жалю до себе». Усмішка для Гриші була як щит від зовнішнього, злого, жорстокого і несправедливого світу. Проте іноді виникали такі ситуації, коли було важко впоратися з образою і болем. Перебуваючи в повному розпачі, не подужавши перемогти зло і несправедливість, кинутий усіма, без засобів до існування, Гриша Ігумнов топиться в річці.

У підпункті 2.1.3 «Самогубство як спосіб уникнення ганьби і збереження честі людини в українській, російській та англійській прозі кінця XIX – початку XX століття» порівняно твори В. Винниченка, В. Леонтовича, М. Арцибашева і А. Конан-Дойля, в яких головна причина суїциду – замах на моральну красу та гідність людини. Якщо подальше існування стає неможливим без здійснення тяжкого злочину, людина йде на самогубство. З погляду християнської релігії, уникаючи меншого гріха, людина коїть ще тяжчий гріх. За таких обставин суїцид може бути інтерпретований як захист честі та гідності. Уникнення ганьби є також однією з найпоширеніших причин самогубства.

В оповіданні В. Винниченка «Студент» (1907) юнак, ховаючись від жандармів, зустрічається із селянами, які дізнавшись, хто він, звинувачують його

в підпалі будинку. Спроби виправдатися безуспішні. На доказ непричетності до пожежі студент, діставши револьвер, стріляє собі в голову. Тільки після цього селяни повірили в його невинність.

У романі М. Арцибашева «Санін» (1907) ганьба є причиною суїцидальної спроби Ліди Саніної і самогубства офіцера Зарудіна. Молода, красива і розумна дівчина почувається приниженою і ображеною. Через певні забобони вона боїться ганьби, яка чекає на неї після того, коли стане відома її вагітність. Стан дівчини викликає скоріше співчуття і жалість, аніж осуд. Перебуваючи у глибокому розпачі, героїня не бачить іншого виходу, окрім як звести рахунки з життям. На відміну від Ліди, офіцер Зарудін, в зображенні М. Арцибашева, принижуючи покинув вагітну дівчину, відчуває впевненість у власній перевазі. Коли брат Ліди Саніної, заступаючись за сестру, вдарив Зарудіна по обличчю на очах у друзів і перехожих, ніхто з них не підійшов, не допоміг і не поспівчував йому. Принижений Зарудін пускає собі кулю в лоба. Суїцидальна спроба дівчини інтерпретована як спосіб зберегти честь і гідність, а самогубство Зарудіна – єдиний спосіб уникнути ганьби.

Героїня «Танцюючих чоловічків» А. Конан-Дойля здійснює самогубство, щоб зберегти честь і гідність свого чоловіка, а в його ж «Пригодах клерка» (1893) герой здійснює суїцидальну спробу для уникнення ганьби і покарання за скоєний злочин.

В історичній фантазії В. Леонтовича «Абдул Газіс» знайшло відображення авторське ставлення до поневолених народів, а також осуд деспотизму царату. Суїцидальні наміри задля уникнення покарання і ганьби виникають у головного героя Газіса, який, прийнявши необдумане рішення, обманює і зраджує свій народ і країну. Каючись, герой розуміє, що пізно скоєне. Переживаючи внутрішній конфлікт, Газіс кінчає життя самогубством.

У підпункті 2.1.4 «Самогубство через кохання у творах Б. Грінченка, В. Винниченка, О. Купріна, Максима Горького, М. Арцибашева, О. Вайльда, Т. Гарді» схарактеризовано героїв, основною причиною самогубства яких є любовний конфлікт. Тема кохання посідає важливе місце в художній літературі. Багато письменників оспівували у своїх творах це світле і ніжне почуття. Так, тема кохання є однією з головних у творчості О. Купріна і розкрита як сильне, пристрасне почуття, що повністю охопило людину. Любов дає можливість героям творів проявити свої найкращі душевні якості, повніше розкритися. У творах О. Купріна в більшості випадків любов безкорислива і самовіддана, вона завжди трагічна і приречена на страждання. Так, героїня оповідання «Allez!» (1897) покинута і ображена, у стані сильного психологічного збудження через нерозділене кохання накладає на себе руки.

Як і в О. Купріна, кінчають життя самогубством через нещасливе кохання герой оповідання Максима Горького («Розповідь Філіпа Васильовича») Платон і героїня роману М. Арцибашева «В останньої межі» Ліза Трегулова. Обоє були закохані, але потім принижені й покинуті. Нерозділене кохання, а також сильне емоційне потрясіння переросло у нерозв'язний внутрішньопсихологічний конфлікт.

У творах англійських письменників (О. Вайльд, Т. Гарді) герої також здійснюють суїцид через нещасливе кохання. Так, зраджена Сібіла Вейн, героїня роману О. Вайльда «Портрет Доріана Грея» (1891) отруюється зіллям для гриму. Героїня роману Т. Гарді «Тесс з роду Д'Ербервілів» (1891) вчиняє суїцидальну спробу через кохання до людини, яка навіть не підозрює про це кохання.

В українській прозі (Б. Грінченка та В. Винниченка) також поширена суїцидальна тематика. Обман і нещасне кохання стали причиною само смерті Аріші, героїні повісті Б. Грінченка «На розпутті» (1891). Головний герой роману В. Винниченка «Хочу» (1915) робить спробу самогубства через зраду коханої жінки. У передсмертній записці він аналізує все своє життя. Після невдалої спроби піти зі світу радіє, що залишився живий.

В оповіданні Максима Горького «Хан і його син» (1896) і в романі В. Винниченка «Чесність з собою» (1909) герої здійснюють самогубство з причини втрати коханих людей. Так, хан, герой оповідання М. Горького, не зміг пережити смерть коханої бранки, а героїня роману «Чесність з собою» – смерть коханого чоловіка.

У *підрозділі 2.2 «Свідомість і самосвідомість персонажа-самогубці та засоби її вербалізації»* досліджено внутрішній світ героїв-самогубців, їхні думки, почуття і переживання, а також причини, що нашкодили їм на смерть.

У *підпункті 2.2.1 «Внутрішньопсихологічний конфлікт як причина самогубства героя у творах Б. Грінченка, О. Плюща, Максима Горького, О. Вайльда»* розглянуто твори, де внутрішньопсихологічний конфлікт став причиною суїцидальної поведінки героїв. Гострі суперечності, явлені в зіткненні й боротьбі героїв, як правило, свідчать про наявність душевного дискомфорту. Така боротьба може відбуватися і у свідомості персонажа, в цьому випадку йдеться про внутрішньопсихологічний конфлікт, поглиблений світоглядною кризою і суперечностями ества людини, боротьбою в її світосприйнятті, протиставленням доброго і злого начал, співчуття і байдужості, бажання і боргу.

Так, внутрішньопсихологічний конфлікт став причиною суїцидальної спроби героя оповідання Максима Горького «Випадок із життя Макара» (1912). Чим більше Макар читав книг, тим відчутнішим ставало прагнення до ідеального життя. Герой вже не розумів і не відчував, як мрії про майбутнє відводили його від справжнього, непомітно відокремлюючи від людей. Він почав відчувати до себе байдужість інших, ставав огидним самому собі й соромився свого нездужання. Внутрішньопсихологічний конфлікт сприяв появі суїцидальних актів героя. Оповідання Максима Горького «Випадок із життя Макара» є автобіографічним, автор описує свою спробу попроситися із життям.

Герой роману Б. Грінченка «На розпутті» (1891) Гордій Роденко також переживає внутрішньо психологічну колізію. Він намагається нести світле й розумне в народні маси, але зрозумівши, що його мрія не здійсненна, все частіше думає про неминучість смерті. Герой відчуває свою провину за слабовілля перед народом, у нього активізоване почуття самопокарання. Серйозні сімейні проблеми також стали причиною песимістичного настрою Гордія. Б. Грінченко

тонко і психологічно переконливо змальовує душевні коливання героя, що привели до самогубства.

«Роздерта душа» також є причиною суїцидальної поведінки героя нарису О. Плюща «Страшна помилка» (1906). Революціонер Антон Корденко за наказом партії вбиває зрадника, але незабаром з'ясовується, що було убито мужнього революціонера-каторжника. На зміну ейфорії приходить важка душевна катастрофа. Головна трагедія для героя полягає не в тому, що він убив людину, а в тому, що «убив не того», що зробив помилку і дав підстави сумніватися в його власній досконалості.

Алан Кемпбел, герой роману О. Вайльда «Портрет Доріана Грея» (1891) позбавив себе життя, переживаючи найсильніші душевні стреси. Молода людина, талановитий вчений проти своєї волі змушений вчинити злочин. Перебуваючи в сильному емоційному напруженні від пережитого, герой застрелився у своїй лабораторії.

У підпункті 2.2.2 «Душевний дисбаланс як причина самогубства і його художня символіка (А. Тесленко, М. Арцибашев, Ф. Сологуб, Дж. Конрад)» розглянуто суїцидальні акти, в яких основною причиною смерті героїв є душевна криза. Так, у повісті А. Тесленка «Страчене життя» (1910) показано душевне потрясіння головної героїні Оленки. Дівчина опиняється віч-на-віч з соціальною несправедливістю, лицемірством церковних служителів, зі зрадою і підлістю близьких людей, все це сприяє виникненню її душевного дисбалансу. Самогубство дівчини – це виклик всій тій системі, яка гнобила і знищувала простий народ. У повісті автор робить спробу показати, що іноді суспільство і сім'я тільки сприяють загостренню почуття безвиході та відчаю.

Якщо в повісті «Страчене життя» смерть героїні – це виклик системі, це протест проти лицемірства і брехні, то свідомий розрив із життям художника Михайлова, героя роману М. Арцибашева «Біля останньої межі» (1912), – розплата за задоволення, втеча від душевних мук і докорів совісті. Герой з жахом думає про прожите життя, так і не розуміючи, для чого він жив. Він остаточно божеволіє і втрачає контроль над собою.

Проблеми в сімейному житті стають причиною душевного дисбалансу поручика Треньова (роман М. Арцибашева «Санін»). Крах літературної кар'єри, проблеми на службі, внутрішні суперечності, душевний дисбаланс, а також соціальні виклики спонукали свідомо піти на той світ казначейського працівника Рискова, героя роману «Санін».

Хаос, що виник в душі героя роману Дж. Конрада «Ностромо» (1904), відрізняється від випадків, описаних А. Тесленком, М. Арцибашевим. Герой роману не усвідомлює свого безсилля і слабовілля, він не здійснює фатальних помилок, не розплачується за задоволення, він не витримує випробування самотністю. Перебуваючи на острові більше трьох днів, Декуд почав занепадати духом. Катастрофа в його душі розгоралася все більше і більше, він навіть засумнівався у збереженні власної особистості. Герой втратив віру в реальність і впав у стан меланхолії. Вийшовши в море на баркасі, застрелився.

У підпункті 2.2.3 «Особисте горе як причина самогубства в творах О. Плюща і Максима Горького» проаналізовані твори, герої яких вчинили самогубство через власне лихо. Так О. Плющ у «Сповіді» (1903) зображає студента Синявського, що роздумує над помилками свого життя. Аналізуючи психограму героя, автор звертає увагу на його егоїзм і хвору самозакоханість. Надмірно егоцентричний Синявський не помітив, що жінка, з якою він збирався створити ідеальну дитину, виявилася банальною повією. Герой був знищений як особистість зсередини. Не в змозі пережити те, що трапилося, він пішов зі світу.

На відміну від Синявського, герої оповідань Максима Горького – це прості трудівники, бідні незахищені люди, жертви соціальної несправедливості. Так, герой роману «Коновалов» (1896) своє невдале життя вважає особистим лихом, у всьому герой оповідання звинувачує лише себе, автор називає його «істотою, доведеною до соціального нуля». Коновалов давно відчуває себе приниженим і ображеним, ототожнює себе з «непотрібними людьми». Життя Євсея Клімкова («Життя непотрібної людини», 1908) також було непростим. Герой часто потерпав від принижень і образ, іноді йшов на підлість і зраду. Потерпаючи від жорстокості життя, у розпачі самоти усвідомлює, що таке існування для нього неможливе. В оповіданні «Нудьги ради» (1897) Максим Горький відтворив трагічне життя героїні, самотньої, беззахисної, ображеної і приниженої, яка втратила контроль над собою.

У підпункті 2.2.4 «Самогубство через розчарування і заперечення сенсу життя в прозі М. Арцибашева і Т. Гарді» розглянуто суїцидальні акти героїв багатьох оповідань названих письменників, а також романів М. Арцибашева «Санін» (1907), «Біля останньої межі» (1912) і роману Т. Гарді «Мер Кестербріджа» (1886), де причиною гріха є заперечення сенсу життя. Слід зазначити, що в кінці ХІХ – початку ХХ ст. склалася особлива атмосфера, насичена почуттям невпевненості в майбутньому, відчуттям тривоги і передчуттям наближення катастрофи. Для багатьох людей це був час втрати надій і краху ідеалів, зневіри, відчуженості від життя, а також втрати сенсу життя. Корнет Краузе («Біля останньої межі») і Юрій Сварожич («Санін») живуть декадентськими настроями, ніби «ілюструють» гострі питання про безглуздість життя. Краузе промовляє дивні речі, говорить і думає про смерть, що свідчить про нездоровий душевний стан. Так і не знайшовши відповіді на традиційне «навіщо жити», герой після дивної промови застрелив себе у всіх на очах. Юрій Сварожич змальований як декадентський персонаж, він нещасний, любив скаржитися на життя і намагався викликати до себе жалість. Причина його незадоволеного існування полягає у придушенні бажань. Він, як і Краузе, намагався знайти відповідь на питання про сенс життя, але, не знайшовши його, вчинив самогубство. На відміну від корнета Краузе та Юрія Сварожича студент Чиж («Біля останньої межі»), зображений на початку роману як людина, що любить життя, знає його сенс. Проте останні події, зокрема, смерть його товаришів, потрясли Чижа. Він почав замислюватися над власним життям. Усвідомивши безглуздість свого існування, вирішує добровільно піти зі світу. Герой роману Т. Гарді «Мер Кестербріджа» Майкл Хенчард як і герої романів

М. Арцибашева, не бачить сенсу в подальшому існуванні. Проте, у випадку з ним це не декадентські настрої, пронизані песимізмом і думками про смерть, не бідність і злидні. Це гординя, хвора самозакоханість, нездатність прилаштуватися до певних обставини, вона не вміє прийняти життя таким, яким воно є.

У підпункті 2.2.5 «Самогубство як реакція на психотравматичні обставини і способи її змалювання (В. Винниченко, Л. Андрєєв, О. Купрін, М. Арцибашев)» окреслено суїцидальні акти, де психотравматичні обставини стали причиною розлуки з життям. Студент, герой оповідання О. Купріна «Ріка життя» (1906), – нещасна людина. Психологічні травми, набуті ще в дитинстві, сприяли розвитку у нього психологічних комплексів, які в подальшому знищили студента як особистість. Соловейчик, персонаж з роману М. Арцибашева «Санін» (1906) як і студент, відчуваючи себе збитковим і неповноцінним, перебуваючи у стані душевного розладу, прощаються із життям. У Сергія Петровича, героя оповідання Л. Андрєєва «Розповідь про Сергія Петровича» (1900), як і у попередніх персонажів, на тлі постійних душевних травм постає комплекс неповноцінності, що і призводить до лиха. На відміну від героїв творів О. Купріна, М. Арцибашева і Л. Андрєєва причиною божевілля і само смерті Шурка, персонажа з роману В. Винниченка «Рівновага» (1912), стало членство в сатанинській секті.

У підрозділі 2.3 «Форми поведінки персонажа-самогубці (В. Леонтович, О. Купрін, Андрій Бєлий)» наголошено на тому, що поведінка є важливим джерелом інформації про внутрішній світ героїв, їх думки, почуття і переживання. Завдяки поведінковим характеристикам можна спостерігати внутрішні й зовнішні зміни в житті. Форми поведінки мають культурно-історичну специфіку. На думку В. Халізеєва, в літературі середньовіччя, панувала ритуальна поведінка, що відповідала певному етикету. М. Бахтін вперше ввів у літературознавство поняття «карнавал». Естетика карнавалу протилежна «естетиці прекрасного», автор має на увазі гротескную людину з «розкритим ротом і виряченими очима». У цьому випадку естетичний предмет розриває зв'язки з прекрасним і піднесеним. Театральну форму поведінки розуміють як певний модус поведінки, перенесення сценічного за межі театрального простору, тобто «у позахудожню реальність» (М. Бахтін). Шантажна форма поведінки (психол. термін – демонстративно-шантажна суїцидальна поведінка) прикметна тим, що літературний герой свідомо маніпулює життєво небезпечними діями для зміни ситуації у сприятливу для себе сторону.

Шантажна форма поведінки показана в оповіданні В. Леонтовича «Самовбивця» (1897). Герой оповідання демонструє суїцидальні наміри, щоб вплинути на оточення. Причина смертоносної поведінки героя полягає в бажанні привернути увагу і викликати почуття жалості до себе. Тут наяву демонстративний суїцид, тобто скоєння лиха для досягнення несуйцидальної мети, шантаж. На відміну від В. Леонтовича, О. Купрін в оповіданні «Останній дебют» (1889) описує театральну форму поведінки. Лідія Гольська, виконуючи роль на сцені, свідомо прийняла справжню отрута, тобто вчинила самогубство.

Якщо в перших двох випадках наявні шантажна і театральна форми поведінки, то в романі Андрія Белого «Петербург» (1913 – 1914) зображена карнавальна поведінка. Автор аналізує суїцидальну спробу поручика Ліхутіна. Спершу Андрій Бєлий характеризує персонажа як слабку, боязку, без «внутрішнього стрижня» людину. Автор з іронією і «глузуванням» описує спробу безуспішного самогубства. Така поведінка персонажа, незважаючи на всю його серйозність, виглядає безглуздою і смішною.

У третьому розділі **«Предметний світ суїцидальних творів як засіб змалювання душевного розладу і психотравматичних обставин»** висвітлено смертні акти, в яких важлива роль відведена пейзажним замальовкам, світу речей, портрету персонажів-самогубців, а також просторово-тимчасовим координатам у контексті суїцидальної рефлексії.

У *підрозділі 3.1 «Пейзаж у дзеркалі художньої танатології»* йдеться про те, що опис природи – це один із найважливіших засобів розкриття душевних переживань, емоційних станів і внутрішнього світу. Варто зазначити, що природа в художній літературі рідко має самостійне значення, елементи пейзажу належать до загальної системи образів. В. Нікольський зазначає: пейзаж як невід'ємна частина художньої картини світу утвердився ще за сентименталізму. На думку О. Анікейчик, у сентименталістів природні замальовки передають дух гармонії. Людина є частиною природи і лише наодинці з природою може задуматися про своє місце в цьому світі. В епоху романтизму в картинах природи розкривається ідея цінності й незалежності людської особистості. Романтики, на думку В. Нікольського, зробили опис природи максимально психологічним, створивши своєрідні «пейзажі душі».

В оповіданні А. Тесленка «Прощай, життя» (1910) психологічний пейзаж вжито для того, щоб створити уявлення про душевний стан героя-самогубці, про його почуття, особисті переживання і внутрішній світ. Опис природи в цьому випадку становить психологічний, емоційний фон розвитку сюжету. Автор використовує природу як мову опису у структурі гріховної свідомості. У творі всі душевні коливання героя, а також його внутрішній світ представлені у формі щоденникових записів. Пейзажні замальовки вплетені в загальну систему образів, вони задають загальний настрій і розкривають образ персонажа-самогубці. Пейзажні замальовки дають можливість відчувати трагічну атмосферу і ту дисгармонію до світу, яку відчуває покинутий учитель.

У *підрозділі 3.2 «Світ речей суїцидальних творів»* світ речей потрактовано як найважливішу сферу діяльності та проживання людини. У суїцидальних творах речі виконують важливу роль. Вони допомагають проникнути у внутрішній світ героя-самогубці, зрозуміти його поведінку, пояснити деякі дії та наміри. Речі можуть створити певну психологічну атмосферу у творі, стати причиною конфлікту. На думку В. Халізева, в літературі ХХ ст. поширено образи світу речей не тільки як предметів побутового оточення, але і як предметів, зрощених із внутрішнім життям людини, вони мають символічне значення: психологічне й онтологічне.

Оповідання О. Купріна «Гранатовий браслет» (1911) – перлина творчості письменника, гімн чистоті й безкорисливості любові як найпрекраснішому у людському світі. Автор зображає трагедію любовного почуття в умовах жорстокого суспільства. Свідченням видатного гуманізму О. Купріна є жертвне ставлення до коханої жінки за часів страшного падіння моралі й цинізму. В оповіданні автор осмислює сильний біль нерозділеного кохання й обставин, що створюють соціальну нерівність.

Гранатовий браслет в оповіданні О. Купріна виконує важливу роль і виступає як духовний простір суїцидальної свідомості. Автор обрав саме гранат, бо він є каменем любові, гніву і крові. Він лікує серце, мозок і пам'ять, а той, хто носить його, має владу над іншими. У самогубстві Желткова О. Купрін показує глибину і самовідданість його любові, яка змушує княгиню багато що зрозуміти і відчути. Кожне слово прощального листа перейнято трагічним почуттям. Жовтков сприймає любов як вищий дар від Бога.

У романі О. Вайльда «Портрет Доріана Грея» (1890) портрет є міфопоетичною атрибутикою світу речей самогубці. У творі розкрито самосмерть Доріана Грея, головного героя роману. Отже, портрет у романі є важливою і знаковою річчю. Портрет «отримав» частину душі Доріана Грея і став його совістю. Усі події, що відбувалися в житті героя, відбилися на портреті. Портрет ніс на собі весь негатив, тяжкий вантаж часу і моральну відповідальність за скоєне Доріаном зло. Смерть власної душі мучила юнака. Так, портрет став причиною душевного дисбалансу героя, знищив його душу і став причиною трагедії.

Річ стала причиною самогубства головного героя в оповіданні О. Купріна «Брегет» (1903). Головну увагу тут приділено проблемі офіцерської честі, яка в усі часи була, є і буде важливою для кожної військової людини. Саме годинник-брегет є головним символом, він винесений у назву твору. Пропажа годинника спровокувала обшук і поставила поручика у скрутне становище, під сумнівом опиняється його честь. Опинившись у складній і неоднозначній ситуації, поручик віддав перевагу смерті, аніж ганьбі. Так, годинник-брегет став причиною небуття героя.

На відміну від оповідання О. Купріна «Брегет» оповідання А. Конан-Дойля «Пенсне в золотій оправі» (1904) річ (пенсне) виявилось важливим доказом, за допомогою якого було успішно розкрито злочин, а правопорушниця завершує життя самогубством.

У *підрозділі 3.3 «Портрет самогубці як семіотичне явище»* йдеться про те, що в художній літературі опис зовнішності посідає особливе місце. Портрет героя розглянуто як засіб розкриття внутрішнього світу, тісно пов'язаний із розумінням ідейного змісту. На думку Ю. Лотмана, портрет як особливий жанр є філософським, соціальним, естетичним і психологічним «відбитком культурної мови епохи, особистості», і, відповідно до своєї жанрової специфіки, містить більшу, порівняно з іншими жанрами, художню концентрацію моделі світу і людини. Особливе місце посідає психологічний портрет як один з варіантів семіотизації зовнішності людини в літературі. Його мета – «зв'язати»

зовнішність героя з особливостями його внутрішнього світу. Портретний опис свідчить про стан душі героя, акцентує на тих деталях зовнішнього вигляду людини, які несуть інформацію про його думки, почуття, переживання і настрої.

Новаторський за своїм тлумаченням суїцидальний випадок у повісті Л. Андрєєва «Іуда Іскаріот» (1907). У творі портрет використано як засіб передачі міфічної інформації. Л. Андрєєв бере за основу твору євангельську легенду, згідно з якою Іуда зраджує Ісуса Христа за тридцять срібняків і потім кінчає життя самогубством. Автор подає різні характеристики персонажа-самовбивці, проте особливе значення відводить міфічному портрету Іуди. Варто зазначити, що обличчя Іуди викликало неоднозначні почуття, можна сказати двоїсті: одна сторона з чорним оком, яке щось видивляє, жива і рухлива, а друга – мертво-гладка, пласка і застигла із широко відкритим сліпим оком. Портрет характеризує двоїстість Іуди Іскаріота. Його слова повні жовчі, але при цьому репліки досить влучні, дотепні, незалежні й досконалі. Він полюбив Ісуса, але не зміг зрозуміти і прийняти Його вчення. Л. Андрєєв зображає душевний дисбаланс євангельського персонажа Іуди. Ідея зради є основною конфлікту. Після зради Ісуса життя Іуди стає нестерпним, він конфліктує з собою і з навколишнім світом. Іуда вішається, бо не може пережити душевні муки і страждання,

У романі Т. Гарді «Джуд Непомітний» (1896) кінчає життя самогубством син Джуда від першого шлюбу, Джуд (молодший), на прізвисько Дідок. Т. Гарді особливу увагу зосереджує на портреті героя як спробі вивести особистість за межі просторової і тимчасової реальності. Т. Гарді звертає увагу на те, що обличчя дитини було як у восьмидесятирічної людини. Хлопчик був розважливий і кмітливий не за роками. Він поводився як доросла, навчена досвідом людина, яка прожила тривале і непросте життя. Хлопчик перебував у конфлікті з собою і навколишнім світом. Він гостро відчуває і переживає горе і страждання сім'ї. Його переслідує відчуття провини за свою появу і за своє існування взагалі. Він починає замислюватися про смерть як про єдиний вихід із ситуації, що склалася. Слова «аніж так жити і мучитися, краще померти» хлопчик зрозумів буквально.

У *підрозділі 3.4 «Просторово-часові координати художньої суїцидальної рефлексії»* йдеться про те, що простір і час є важливими складовими художнього твору, вони визначають організацію і структуру твору, а також безпосередньо впливають на задум автора і досягнення бажаного естетичного ефекту.

У повісті О. Плюща «Великий в малім та малий у великім» (1904) кінчає життя самогубством лікар Верховський. Аналізуючи його душевний стан, автор використовує дихотомію: «реальність – сон». У повісті протиставлено двох друзів, двох лікарів. Тверденко – звичайний український тип, спокійний, урівноважений, практичний, схильний до наполегливої праці. Верховський – цілковито протилежний типаж. Він аристократ, максималіст, багато працював, у праці шукав задоволення і не знаходив його. На думку Є. Нахліка, повість О. Плюща збудована на композиційному прийомі протиставлення життєвих позицій головних героїв. Красномовні імена героїв символізують їхній світогляд,

«програмують» їхні долі: Євген Верховський – в імені міститься благородство, а в прізвищі прагнення до високих ідеалів; Семен Тверденко – здатний зберегти душевну стійкість у складних життєвих ситуаціях. О. Плющ зображує душевне сум'яття Верховського, герой ще з університету мріяв допомагати людям, робити їм добро, але не зміг захистити своє власне щастя – врятувати від смерті кохану дівчину.

Особливу увагу О. Плющ зосереджує на снах Верховського, які віщують біду. Перебуваючи в постійному психологічному напруженні, герой намагався вивчити хворобу і знайти правильне лікування. Письменник застосовував сон як вид психологічного зображення. Автор це робив з метою відтворення душевного руху героя, розкриття підсвідомих процесів, а також гри свідомості, що не підконтрольна розуму. Верховський відчував найсильніші психологічні страждання, уві сні страждав ще сильніше. Це пояснюється тим, що в несвідомому стані вільніше проявляється той жах, який присутній у душі героя. Усі сни Верховського виявилися віщими, вони віщували біду. Так, гіркота втрати коханої людини, усвідомлення власного безсилля і безпорадності, а також усвідомлення того, що він не «надлюдина», а «простий смертний» штовхають героя до останньої межі.

У повісті «Дивна історія доктора Джекіла і містера Хайда» (1886) Р. Л. Стівенсон зруйнував кордон між реальністю і нереальністю, порушуючи проблеми подвійності людської природи. Відомий і шанований лікар Генрі Джекіл та жорстокий Едвард Хайд – одна людина. Автор чудово виразив трагізм становища. У творі містика і психологія складають єдине ціле. Р. Л. Стівенсон зруйнував кордон між реальністю й нереальністю і ввів читача у прикордонну зону між містикою та реальністю. Таємничі події, описані у творі, розказані з великою кількістю реальних подробиць, які збільшують гостроту загального враження. Фігура двоїстого за своєю природою доктора Джекіла є прикладом душі сучасної людини.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** узагальнено та систематизовано основні положення і результати дослідження. Обґрунтовано концепцію роботи у контексті тріади «тематології – персоносфера – предметний світ», на прикладі української, російської та англійської прози кінця XIX – початку XX століття розглянуто та проаналізовано ставлення до суїциду народів з різними менталітетами, а також визначено етнічні й національні особливості суїцидальних актів і їх образно-знакову природу в літературі. Феномен самогубства розглянуто у контексті різних теорій ментальності. У давньогрецькому менталітеті самогубство розглядалося як стан екстремальної нечистоти, його не схвалювало суспільство і забороняв закон. У менталітеті Давнього Риму ставлення до добровільного відходу з життя було більш поблажливим, порівняно з періодами правління Римської імперії, де суїцид суворо карався, що визначалося швидше фіскальними цілями та поглядами людей при владі. У християнській ментальності, прийнявши за основу постулат «Кесарю кесарево», а «Богу богове», відповідно до яких безсмертною душею міг розпоряджатися тільки той,

хто її дав, тобто Бог, церква вела активну боротьбу проти самогубства. У ментальності народів північного Китаю воно відіграло важливу і неоднозначну роль. Розглядалося як свого роду захист або підвищення статусу людини, захист благополуччя сім'ї від негативного впливу чужоземців (повість А. Наріхіра). Для індійської ментальності самогубство є характерною особливістю ритуального життя (звичай саті, масові самовтоплення, жертвопринесення). У японській ментальності самосмерть – також знакова подія. Існувала традиція відходу з життя самураїв за допомогою «харакірі» (японці воліють поняття «сеппуку»), досить хворобливого і повільного способу самогубства («У гушавині» Акутагави).

На відміну від розглянутих вище теорій ментальності, в менталітетах українського і російського народів, протягом тривалого часу ставлення до самогубства визначалося як церковними приписами, так і народними традиціями і повір'ями, пов'язаними з християнськими уявленнями про гріх (образ Василя у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка).

Як свідчить художня література, самогубство – це не тільки соціокультурний феномен, але й індикатор стану суспільства. Його ступінь і якість безпосередньо пов'язані зі ступенем і формами соціального контролю. Там, де контроль вищий, рівень смертельних випадків нижчий, і навпаки, де людина вільніше, в тих суспільствах рівень суїциду вищий.

У дослідженні на багатому матеріалі філософської і художньої літератури розглянуто різні аспекти самогубства (філософський, релігійний, психологічний), вони є визначальними для художньої прози українських, російських і англійських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст. Ставлення до суїциду змінювалося від суворої заборони і різкого засудження до повного виправдання. Філософи, що його виправдовують (Сенека, Монтень, Дж. Донн, Д. Юм, Ф. Ніцше) вважали, що людина вирішує сама, як жити і як померти. Серед прихильників добровільного відходу в інші світи існувала думка: краще гарно померти, ніж погано жити. Ті, хто засуджував самогубство (Аристотель, Піфагор, Фома Аквінський, Платон, І. Кант, М. Бердяєв, В. Соловйов, А. Коні, К. Ясперс) вважали його великим гріхом і злочином проти Бога, проти природи і проти самого себе.

Розглянувши своєрідність п'яти основних релігійних конфесій (християнство, іудаїзм, іслам, буддизм та індуїзм) ми дійшли висновку, що, незважаючи на деякі «пом'якшувальні обставини» і катарсисне ставлення до смерті в системі цінностей, практично всі вони засуджують самогубство як гріх. Християнство, іудаїзм та іслам об'єднує непримиренне ставлення до суїциду, де страх виступає головною емоцією. Духовна смерть найстрашніша, коли душа вмирає «в гріху» (через самогубство), вона залишається у стані мороку, скорботи і страждань. Буддизм й індуїзм відрізняє від розглянутих конфесій зовсім інше ставлення до смерті, тому тут самосмерть трактується неоднозначно. Щастя, блаженство, відсутність страху і розчарувань можна знайти тільки в Нірвані, куди потрапляють через смерть. Важливо відзначити, що самопокара в індуїзмі та буддизмі визнається виправданою, якщо вона відбувається з альтруїстичних

спонукань, а також у разі самопожертви або співчуття (згадаймо коментар А. Шопенгауера до масових самогубств індусів під час Джаггернаутської процесії 1840 року, коли вони кидалися у пащі крокодилів або ж стрибали зі скель Гімалаїв). Якщо для християнина причиною сумного кінця може бути втрата сенсу життя або вищих християнських чеснот – віри, надії, любові, то буддист може вчинити суїцид через прагнення до духовного зростання або переродження.

У вивченні феномена самогубства велика заслуга належить психоаналітикам, представникам аналітичної та індивідуальної психології, а також прихильникам психодинамічного напрямку (З. Фройд, К. Г. Юнг, А. Адлер, К. Горні, Г. Саллівен, В. Франкл, Н. Фарбероу). Вихідним у психологічному аналізі самогубства є категорія життєвого сенсу. У дисертації розглянуті різні міфоцентричні класифікації самогубств, запропоновані відомими психологами і соціологами (Е. Дюркгейм, Е. Шнейдман, Дж. Хілман, Є. Банщикова). Отже, розгляд його феномена з погляду філософії, релігії та психології сприяє глибокому розумінню і вивченню цього явища в українській, російській та англійській прозі кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Основні художні зміни межі ХІХ – ХХ ст. в Україні, Росії та Англії насамперед пов'язані із впливом фрейдівських ідей Еросу і Танатосу на зародження модернізму, наростанням почуття невпевненості в майбутньому, відчуттям тривоги і передчуттям наближення катастрофи. Головною прикметою української свідомості є її орієнтація на культурно-національну автономність. Концепція автономності стала однією з головних для сучасного емансипованого процесу в Україні і в цілому для української ідеї. Український модернізм формувався в оточенні народництва. Українських модерністів завжди об'єднувало прагнення до самобутності й незалежності Української держави. Одночасно в Англії, на межі століть, великим потрясінням стала англо-бурська війна, суспільно-політичні наслідки якої були вкрай негативними. Криза вікторіанства, зміна системи соціальних і духовних цінностей знайшли своє відображення в літературі. На межі століть поживається «романтична традиція». Саме з романтичною моделлю творчості пов'язане зародження модернізму в Англії наприкінці ХІХ ст. Специфіка російського модернізму полягає в тому, що в ХІХ ст. у російській літературі простежуються як соціоцентричні, так і теоцентричні тенденції. У центрі художнього простору опинилася людина, яка переживає за свою присутність у світі як нічим не обґрунтовану, як трагедію і біль. Мистецтво вважалося модерністським, якщо воно виключало настанову на «наслідування життя» і на перше місце висувалися нові, умовні художні форми. Відмінною рисою модерністського світовідчуття є невизнання класичної картини світу, збудованої за законами розуму і гармонії. З появою модернізму в Україні, Росії та Англії актуалізувалося декадентське питання про сенс життя. Люди намагалися знайти цей сенс, але не знайшовши його, вмирили. Поява занепадницьких тенденцій у кінці ХІХ – початку ХХ ст. обумовлена естетичними, світоглядними і соціальними чинниками. Самогубство як найпоширеніший феномен декадансу, незважаючи на ідеологічну

спрямованість, стає актуальним у суспільному житті й відповідно в художній літературі. Письменники розглядали самогубство як наслідок дезадаптації суспільства до складних соціальних, економічних і психологічних умов.

Для характеристики дискурсу суїциду в українській, російській та англійській прозі використано кросдисциплінарний та інтердисциплінарний методи, що допомогли дослідити це сумне явище, поширене в Україні, Росії та Англії в кінці XIX – початку XX ст. та його віддзеркалення в літературі. Діалог національних літератур висвітив спільне й відмінне у вивченні й зображенні трагічних актів.

Важливим є компаративний аналіз самогубства, спертий на культурно-історичний, порівняльно-типологічний, порівняльно-історичний методи, ідеї шкіл тематології, психоаналізу, архетипної критики. Персонажі-самогубці, ціннісні орієнтири яких були нестійкі або зовсім відсутні, ставали предметом особливої уваги письменників. У творах В. Стефаніка («Бесараби») і Т. Гарді («Могила на роздоріжжі») зображено життя народу і представників селянства. Герої творів, які вчинили суїцидальні дії, практично всі були по-своєму нещасні. Варто зазначити, що, змальовуючи внутрішній світ героїв, українські й англійські автори акцентували увагу на зовнішніх обставинах, які сприяли появі внутрішньопсихологічного конфлікту і душевного дисбалансу. У сфері поведінки і вчинків персонажів-самогубців, з'ясовано, що основна причина зведення рахунків з життям героїв В. Стефаніка і Т. Гарді – це почуття провини і розплата за гріхи. На відміну від прози В. Стефаніка і Т. Гарді у творах Д. Голсуорсі («Власник»), А. Тесленко («Любов до ближнього») і Ф. Сологуба («Усмішка») головною причиною самогубства героїв – заперечення зла, основою якого є соціальна несправедливість. Не в змозі перемогти зло, а також змиритися з байдужістю і черствістю навколишнього світу, герої творів українських, російських і англійських письменників вирішують покінчити життя самогубством. Так, смерть Босіні є викликом злу і несправедливості, а також першим ударом по добробуту Форсайтів. Типологічні паралелі між романом Дж. Голсуорсі й оповіданнями А. Тесленка і Ф. Сологуба свідчать, що прозаїки акцентують увагу на тяжкому житті простого народу, а Д. Голсуорсі зображає буття англійської аристократії. А. Тесленко розкриває і засуджує лицемірство й черствість священослужителів. Ф. Сологуб, як і А. Тесленко, зазначають, що суїцидальні наміри у героя виникають через бідність і почуття пригніченості. Зображаючи трагічні долі героїв, автори розкривають соціальну основу психологічних конфліктів.

У суїцидальних актах, зображених у творах В. Винниченка («Студент»), В. Леонтовича («Абдул-Газіс»), М. Арцибашева («Санін») і Артура Конан Дойля («Танцюючі чоловічки») радикальний вчинок героїв інтерпретовано як єдиний спосіб уникнення ганьби, а також збереження честі й гідності. В оповіданні «Студент» В. Винниченка герой, щоб довести свою невинність і зберегти чесне ім'я, у стані напруженого емоційного збурення, застрелився. М. Арцибашев у романі «Санін» моделює суїцидальну спробу приниженої, ображеною Ліди і, як контраст, самогубство нахабного, самовпевненого Зарудіна. У першому і в

другому випадку гріховні наміри виникають з однієї і тієї ж причини (уникнути ганьби), але Ліда викликає симпатію і співчуття, а Зарудін – відраза і осуд. Герой історичної фантазії В. Леонтовича Абдул-Газіс, довівши країну і народ до «прірви», також вирішує померти сам, аніж бути з ганьбою розтерзаним народом. А. Конан-Дойль в оповіданні «Танцюючі чоловічки» зображає самогубство героїні, але, на відміну від героїв-самогубців у творах В. Винниченка, М. Арцибашева і В. Леонтовича, героїня таким вчинком прагне захистити честь і гідність свого чоловіка, для якого ці поняття були дуже важливі.

Любовний конфлікт є причиною самогубства у творах О. Купріна («Allez»), Максима Горького («Розповідь Філіпа Васильовича»), («Хан і його син»), М. Арцибашева («Біля останньої межі») (Ліза Трегулова), Б. Грінченка («На розпутті»), В. Винниченка («Хочу»), («Чесність з собою»), О. Плюща («Великий в малім та малий у великім»), Т. Гарді («Тесс з роду Д'Ербервілей») та О. Вайльда («Портрет Доріана Грея») (Сібіла Вейн). Компаративний аналіз показав, що у О. Купріна традиційно описано любов безкорисливу, трагічну і завжди приречену на страждання. В оповіданні Максима Горького «Розповідь Філіпа Васильовича» соціальний конфлікт став причиною конфлікту любовного. Якщо герой Максима Горького переживає нерозділене кохання, то героїня М. Арцибашева кінчає життя самогубством через нещасливе кохання. За аналогією, перебуваючи в стані сильного душевного потрясіння, незрозуміла і грубо знехтувана коханою людиною, вирішує добровільно піти з життя героїня роману В. Вайльда Сібіла Вейн. А в романі Т. Гарді «Тесс з роду Д'Ербервілей» здійснює суїцидальну спробу героїня, закохана в людину, яка навіть не здогадується про її почуття (нерозділена любов). Зовсім іншу суїцидальну спробу бачимо в романі «Хочу» В. Винниченка, де герой, який не може пережити зраду коханої жінки. У стані сильного емоційного напруження він пише передсмертну записку у формі листа, де аналізує все своє життя. Суїцидальна спроба була безуспішною, і герой залишився живий. Відмінною рисою творів Максима Горького («Хан і його син») і В. Винниченка («Чесність з собою») є те, що письменники показують душевну трагедію героїв, які пішли з життя через втрату (смерть) коханих людей.

У роботі розкрито свідомість і самосвідомість героїв-самогубців. У творах Б. Грінченка («На розпутті»), О. Плюща («Страшна помилка»), Максима Горького («Випадок з життя Макара») та О. Вайльда («Портрет Доріана Грея») зображено суїцидальні сцени, причиною яких став внутрішньопсихологічний конфлікт, що виник в душі героїв за певних обставин. Так, герой повісті «На розпутті» Гордій Раденко намагається відродити українську націю, творити на благо українського народу, але, усвідомивши, що не в змозі здійснити задумане, впадає в депресію. Непрості відносини в сім'ї сприяють виникненню складної психологічної ситуації в житті героя, виходом з якої він бачить тільки самогубство. Депресія героя психологічного нариса «Страшна помилка» полягає не в тому, що він убив невинну людину, а в тому, що він скоїв помилку. Психологічні проблеми героя О. Плюща, його трагізм

міститься не в «банальному вбивстві», а у власній недосконалості. Вважаючи себе за «надлюдину», яка потерпіла поразку, герой вирішує вчинити вкоротити собі віку. На відміну від попередніх героїв внутрішньопсихологічний конфлікт Алана Кемпбела, героя роману О. Вайльда, розгорнутий через скоєння злочину. Залучений до злочину шляхом брудного шантажу, а також, перебуваючи у стані сильного емоційного потрясіння, герой не бачить іншого виходу, окрім як застрелитися у власній хімічній лабораторії. У той же час суїцидальна спроба героя оповідання Максима Горького відрізняється від зображених раніше. У випадку з Макаром виникнення психологічного розладу обумовлене самотністю і почуттям непотрібності.

У творах А. Тесленка («Страчене життя»), Дж. Конрада («Ностромо»), М. Арцибашева («Біля останньої межі»), Ф. Сологуба («Голодний блиск») зображені суїцидальні акти, скоєні з причини душевного дисбалансу. Поняття «переживання» і «страждання» здавна асоціюються з душею людини, яка може піддаватися різним випробуванням. Аналіз твору показав типологічну диференціацію причин душевного дисбалансу. Так, причиною душевного хаосу героїні повісті «Страчене життя» є соціальна несправедливість, лицемірство і зрада близьких людей. Герой роману «Ностромо» скоїв самогубство, не витримавши випробування самотністю. Дисбаланс у душі героя роману «Біля останньої межі», художника Михайлова, – це розплата за задоволення, втеча від душевних мук. Проблеми особистого та соціального характеру, а також крах кар'єри стали причиною дисбалансу героя оповідання «Голодний блиск».

Такою ж поширеною причиною є суїцид через розчарування і заперечення сенсу життя, типовий для суспільства кінця ХІХ – початку ХХ ст. Суїцидальними тенденціями пронизані романи М. Арцибашева «Санін» і «Біля останньої межі». Провідним мотивом смерті в романах є втрата сенсу життя. Так, герої романів Юрій Сварожич (роман «Санін»), корнет Краузе (роман «Біля останньої межі») і студент Чиж (роман «Біля останньої межі») намагаються знайти відповідь на питання про сенс життя, не знайшовши його, здійснюють самогубство. Герой роману Т. Гарді «Мер Кестербріджа» не бачить сенсу у своєму існуванні з інших причин. Його життя «зайшло у глухий кут» через гординю, хвору самозакоханість і невміння прийняти його таким, яким воно є.

Надзвичайно красномовна картина зображення самогубства як реакції на психотравматичні обставини. У творах О. Купріна («Ріка життя»), М. Арцибашева («Санін» (Соловейчик), Л. Андрєєва («Розповідь про Сергія Петровича») і В. Винниченка («Рівновага») психічні травми, набуті в дитинстві, а також психологічні комплекси стали причиною завчасного відходу на той світ («Ріка життя», «Санін», «Розповідь про Сергія Петровича»). Перебування в сатанинській секті стало причиною божевілля персонажа роману В. Винниченка «Рівновага» і бажання накласти на себе руку.

У роботі визначено та проаналізовано форми поведінки персонажів-самогубців. Автори моделюють різні форми поведінки персонажів-самогубців. Так, театральна форма поведінки присутня в оповіданні «Останній дебют» О. Купріна, де героїня кінчає життя самогубством, граючи роль на сцені і

приймавши отруту. В. Леонтович в оповіданні «Самовбивця» зображає шантажну форму поведінки героя. Герой демонструє суїцидальні наміри, мета яких – привернути увагу і викликати почуття жалю у близьких людей. Форма поведінки героя в романі «Петербург» є карнавальною, іронічною. Поведінку героя автор характеризує як дурну, безглузду і боягузливу. Андрій Белий з іронією описує суїцидальну спробу свого героя.

Для глибшого розуміння суїцидальних мотивів героїв в українській, російській та англійській прозі здійснено порівняльний аналіз світу речей. Практично всі речі у творах як української, так і російської та англійської прози, посідають важливе місце в сюжеті. Диференціальною ознакою у творах О. Купріна, О. Вайльда і А. Конан-Дойля є присутність описуваного предмета в назві твору. У «Гранатовому браслеті» браслет є символом любові й відданості. Він представлений як духовний простір суїцидальної свідомості героя. У «Портреті Доріана Грея» портрет виступає міфопоетичною атрибуцією світу речей героя-самогубці, причиною його душевного дисбалансу, а також «голосом» совісті. В оповіданні «Брегет» годинник-брегет спровокував складну ситуацію, поставив під сумнів честь поручика і став причиною конфлікту, а потім і причиною самогубства. В оповіданні «Пенсне в золотій оправі» пенсне стало важливим доказом, за допомогою якого був успішно розкритий злочин.

У світлі художньої танатології опис природи – це один з найважливіших засобів розкриття душевних переживань, емоційних станів і внутрішнього світу героїв-самогубців. У роботі обґрунтовано психологічний стан героя-самогубці, який свої переконання протиставляє світові. В оповіданні «Прощай, життя» за допомогою опису природи А. Тесленко акцентує увагу на психологічному стані героя-самогубці. Опис природи в оповіданні дає можливість краще уявити трагічну атмосферу твору, а також відчутти ту дисгармонію стосовно світу, яку відчуває кинутий усіма учитель.

Розглянуто портрет героїв-самогубців як семіотичне явище культури. Портрет стає центром зображення у творах Л. Андрєєва та Т. Гарді. У цьому випадку за допомогою портрета автор робить спробу передати міфічну інформацію. Л. Андрєєв відтворює подвійність натури Іуди. Зрада вже закладена в зовнішності героя. Т. Гарді, описуючи портрет маленького хлопчика, показує його як восьмидесятирічного старого. Автор «виносить» особистість хлопчика за межі часової реальності. Через свою зовнішню «дорослість» хлопчик гостро відчуває проблеми і прикрасі в родині. У сформованій ситуації він відчуває і свою провину, що надалі стає причиною його самогубства.

Просторово-часові координати суїцидальної рефлексії подібні у творах української та англійської літератури. У повісті О. Плюща «Великий в малім та малий у великім» має місце дихотомія: «реальність – сон». Особливу увагу О. Плющ зосереджує увагу на снах лікаря Верховського, що віщують біду. Плющ застосував сон як вид психологічного зображення з метою відтворити душевні муки героя, розкрити підсвідомі процеси, а також гру свідомості, не підконтрольну розуму. У повісті Р. Стівенсона «Дивна історія доктора Джекіла і містера Хайда» містицизм і психологія є одним цілим. Письменник руйнує межу

між реальністю і нереальністю, він вводить читача у прикордонну зону між реальністю і фантазією. Це історія двох протилежних половин однієї особистості, психологічна драма, яка відбувається в одній людині. Зробивши ряд злочинів, боячись викриття і ганьби, герой кінчає життя самогубством.

Отже, суїцидальні тенденції в кінці XIX – початку XX ст. знайшли своє відображення в українській, російській та англійській літературі. Компаративний аналіз допоміг визначити, що суїцидальна тематика входила до сюжету багатьох творів і підіймала на поверхню такі серйозні проблеми: сенс життя, абсурдність буття. Наявність занепадницьких тенденцій на межі століть обумовлена соціальними, естетичними і світоглядними чинниками, суїцид як феномен декадансу був досить актуальним у той час. Слід зазначити, що О. Плющ покінчив життя самогубством, а Максим Горький і Василь Стефаник вчиняли суїцидальні спроби. В оповіданнях М. Горького «Випадок з життя Макара» і «Розповідь Філіпа Васильовича» суїцидальна тематика є автобіографічною.

Компаративний підхід до аналізу дискурсу самогубства у прозі українських, російських і англійських письменників кінця XIX – початку XX ст. допоміг з'ясувати типологію персонажів-самобивць і їхні ціннісні орієнтації (самогубство заради очищення і святості, самогубство як заперечення зла, самогубство як спосіб уникнення ганьби і самогубство заради любові); показав диференціацію психологічних причин самогубства (внутрішньопсихологічний конфлікт, душевний дисбаланс, особисте горе, зневіру і втрату сенсу життя, реакцію на психотравматичні обставини); спонукав визначити різні форми поведінки персонажів-самогубців (театральна, шантаж, карнавальна). Порівняльний аналіз предметного світу суїцидальних творів як відображення душевного розладу і психотравматичних обставин допоміг знайти спільне і відмінне в досліджуваних творах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ: Монографія

1. Панова Н. Ю. Дискурс самоубийства в украинской, русской и английской прозе конца XIX – начала XX века: [монографія] / Наталья Юрьевна Панова. – Бердянск : Издатель Ткачук О. В., 2016. – 420 с.

Рецензії на монографію:

Астаф'єв О. Г. У дзеркалі художньої танатології // О. Г. Астаф'єв Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки : [зб. наук. ст.] / [гол. ред. В. А. Зарва]. – Бердянськ : ФО-П Ткачук О. В., 2015. – Вип. VI. – С. 314 – 318.

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Панова Н. Ю. Самоубийство в художественной литературе: философский аспект / Н. Ю. Панова // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст./ [гол. ред. В. А. Зарва]. – Бердянськ : БДПУ, 2013. – Вип. XXVII. – Ч. 4. С. 449 – 459.

2. Панова Н. Ю. Философское осмысление проблемы самоубийства в художественной литературе / Н. Ю. Панова // Актуальні проблеми іноземної

філології : лінгвістика та літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст./ гол. ред. В. А. Зарва. – Бердянськ : БДПУ, 2013. Вип. VIII. – Ч. 3. – С. 185 – 196.

3. Панова Н. Ю. Суицидальные тенденции в общественной, социокультурной и литературной жизни России конца XIX начала XX века / Н. Ю. Панова // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки. Випуск 33. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2013. – С. 236 – 241.

4. Панова Н. Ю. Самоубийство в художественной литературе : религиозный аспект / Н. Ю. Панова // Література в контексті культури : зб. наук. праць / ред. кол. : В. А. Гусев (відп. ред.) та ін. – Д. : Вид-во ДНУ, 2013. Вип. 23 (1). – С. 76 – 84.

5. Панова Н. Ю. Общественные, социокультурные и литературные тенденции в Англии на рубеже XIX – XX веков / Н. Ю. Панова // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : збірник наукових праць / за ред. В. Д. Будака, М. І. Майстренко. – Випуск 4.12 (96). – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2013. – С. 175 – 180.

6. Панова Н. Ю. Деструктивные тенденции в Украинской литературе на рубеже XIX – XX веков / Н. Ю. Панова // Теоретична і дидактична філологія : Збірник наукових праць. – Випуск 17. – Переяслав-Хмельницький : ФОП Лукашевич, 2014. – С. 376 – 389.

7. Панова Н. Ю. Самоубийство в рассказах А. И. Куприна («Славянская душа», «Гранатовый браслет», «Брегет», «Последний дебют», «Река жизни», «Allez») / Н. Ю. Панова // Література в контексті культури (ДНУ): Зб. наук. праць. Вип. 24 (1) / ред. кол. : В. А. Гусев (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий дім Бураго. – 2014. – С. 141 – 148.

8. Панова Н.Ю. Особенности изображения самоубийства в художественной прозе / Н. Ю. Панова // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : збірник наукових праць / Гол. ред. В. Д. Будак, гол. секр. О. С. Філатова. – Випуск 4.13 (104). – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2014. – С. 193 – 198.

9. Панова Н. Ю. Суицидальные тенденции в общественной, социокультурной и литературной жизни Украины конца 19 начала 20 века Одесса / Н. Ю. Панова // Проблемы сучасного літературознавства. Збірник наукових праць. Вип. 19. – Одеса : «Астропринт», 2014. – С. 60 – 69.

10. Панова Н. Ю. Андрей Белый роман «Петербург» : Суицидальная попытка подпоручика Лихутина / Н. Ю. Панова // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : збірник наукових праць / укладач Р. А. Криловець. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Вип. 41. – С. 179 – 183.

11. Панова Н.Ю. Проблема самоубийства в романе М. Арцыбашева «У последней черты» / Н. Ю. Панова // Теоретична і дидактична філологія : Збірник наукових праць. – Випуск 18. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – С. 230 – 235.

12. Панова Н.Ю. Суицидальный дискурс в прозе М. Горького / Н. Ю. Панова // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені

В. О. Сухомлинського : збірник наукових праць / гол. ред. В. Д. Будає, гол. ред. сер. О. С. Філатова. – Випуск 4.14 (111). – (Серія «Філологічні науки (літературознавство)»). – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2014. – С. 122 – 127.

13. Панова Н. Ю. Суїцидальні тенденції у прозі Архипа Тесленка / Н. Ю. Панова // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : збірник наукових праць / [укладачі В. В. Максимчук, З. В. Столяр, Х. М. Федорич] / – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Вип. 50. – С. 131 – 135.

14. Панова Н.Ю. Самоубийство в романе М. Арцыбашева «Санин» / Н.Ю. Панова // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки : [зб. наук. ст.] / [гол. ред. В. А. Зарва]. – Бердянськ : ФО – ПТкачук О. В., 2015. – Вип. V. – С. 355 – 363.

15. Панова Н. Ю. Самогубство у прозі В. Леонтовича (Оповідання «Самогубець» та історична фантазія «Абдул-Газіс») / Н. Ю. Панова // Теоретична і дидактична філологія : Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, «Видавництво К С В», 2015. – Випуск 19. – С. 126 – 137.

16. Панова Н. Ю. Самоубийство в прозе Л. Андреева («Иуда Искариот», «Рассказ о Сергее Петровиче») / Н. Ю. Панова // Література в контексті культури : зб. наук. праць. Вип. 26. / ред. кол. : В. А. Гусєв (відп. ред) та ін. – К. : Видавничий дім Бураго. – 2015. – С. 246 – 254.

17. Панова Н. Ю. Внутрішній конфлікт героя як причина самогубства (Б. Грінченко «На розпутті») / Н. Ю. Панова // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : збірник наукових праць / [укладач Р. А. Криловець]. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. – Вип. 47. – С. 121 – 124.

18. Панова Н. Ю. Психологізм художественной литературы как отражение внутреннего мира человека (теоретический аспект) / Н. Ю. Панова // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст./ гол. ред. В.А. Зарва. – Бердянськ : БДПУ, 2011. – Вип. XXIV. – Ч. 2. – С. 312 – 320.

19. Панова Н. Ю. Психологізм в літературі : содержание и история термина / Н. Ю. Панова // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст./ гол. ред. В. А. Зарва. – Бердянськ : БДПУ, 2012. – Вип. XXVI. – Ч. 2. – С. 26 – 35.

20. Панова Н. Ю. Пейзаж как форма психологізма в художественной литературе / Н. Ю. Панова // Актуальні проблеми іноземної філології : лінгвістика та літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст./ гол. ред. В. А. Зарва. – Бердянськ : БДПУ, 2013. Вип. VIII. – Ч. 2. – С. 181 – 190.

21. Панова Н.Ю. Портрет как форма психологического анализа в художественной литературе / Н. Ю. Панова // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст./ гол. ред. В. А. Зарва. – Бердянськ : БДПУ, 2013. – Вип. XXVII. – Ч. 1. – С. 371 – 381.

22. Панова Н. Ю. Самоубийство в прозе В. Стефаника и Т. Гарди // Н. Ю. Панова / Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки : [зб. наук. ст.] / [гол. ред. В. А. Зарва]. – Бердянськ : ФО-П Ткачук О. В., 2015. – Вип. VI. – С. 290 – 297.

23. Панова Н. Ю. Несчастливая любовь как причина самоубийства Филиппа Босини (по роману Дж. Голсуорси «Собственник») // Н. Ю. Панова / Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Філологія / гол. ред. К. В. Балабанов ; відп. ред. серії С. В. Безчотнікова. – Маріуполь : МДУ, 2015. – Вип. 12. – С. 40 – 47.

24. Панова Н. Ю. Внутренняя речь как средство психологического анализа в художественной литературе. / Н. Ю. Панова // Актуальні проблеми іноземної філології : лінгвістика та літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст./ гол. ред. В. А. Зарва. – Бердянськ : БДПУ, 2012. Вип. VII. – С. 188 – 198.

Статті в іноземних наукових виданнях:

25. Панова Н. Ю. Самоубийство в художественной литературе : исторический аспект / Н. Ю. Панова // Fenomen rogracicz kulturowych : wspolczesne trudencje (Феномен культурних погранич : сучасні тенденції) : Zbior prac naukowych, Tom V. / pod red. I. A. Suchomlynowa. – Pila-Berdiansk : Wydawnictwo Ponstwowej Wyzszej Szkoły Zawodowej im. Stanislaw. Staszica w Pile. Pila. –2013. – С. 87 – 100.

26. Панова Н. Ю. Проблема самоубийства в русской литературе конца XIX начала XX вв. / Н. Ю. Панова // Science and Education a New Dimension, Philology I (3), Issue 13, Budapest. – 2013. – P. 103 – 106.

27. Панова Н. Ю. К вопросу о психоанализе в литературе / Н. Ю. Панова // Forum Wschodnie. Rocznik interdyscyplinary. Stowarzyszenie Wspolpracy Polska-Wschod, Nr 1. – 2013. – Warszawa. – P. 44 – 50.

28. Панова Н. Ю. Суицидальные тенденции в повести Р. Л. Стивенсона «Странная история доктора Джекила и мистера Хайда» / Н. Ю. Панова // Science and Education a New Dimension, Philology II (6), Issue 29, Budapest. – 2014. – P. 73 – 76.

29. Панова Н. Ю. Изображение внутреннего мира героя как проблема психопозетики (философский, психологический, лингвистический и литературоведческий аспекты) / Н. Ю. Панова // Интегративные функции современной компаративистики : материалы 1-го Международного Симпозиума, Астана, 19 – 20 апреля 2013 года. – Астана, 2013. – Ч. 1. – С. 95 – 102.

30. Панова Н. Ю. Формы психологизма в художественной литературе / Н. Ю. Панова // Филология – культурология : диалог наук. Материалы III научной интернет-конференции с международным участием «Филология-культурология : диалог наук» / ред. сост. Н. В. Летаева. – Одинцово : АНОО ВПО «Одинцовский гуманитарный институт», 2013. – С. 78 – 90.

Статті у нефахових виданнях:

31. Панова Н. Ю. Моральное самоубийство «человека с характером» (по роману Т. Гарди «Мэр, Кестербриджа») / Н. Ю. Панова // Молодий вчений, № 4 (19). – 2015. – С. 139 – 143. (Index Copernicus).

Тези матеріалів конференцій

32. Панова Н. Ю. Фактори ризику суїцидального поведіння. / Н. Ю. Панова // Актуальні проблеми збереження психологічного здоров'я підростаючого покоління: матеріали Всеукраїнських психолого-педагогічних Демиденківських читань (м. Бердянськ, 23-24 квітня 2013р.). – Бердянськ: БДПУ, 2013. – С. 139 – 143.

33. Панова Н. Ю. Самоубийство в художественній літературі: релігійний аспект. / Н. Ю. Панова // Література в контексті культури. Всеукраїнська наукова конференція: Матеріали / Упорядник О. О. Кирпа. – Дніпропетровськ : “Литограф”, 2013. – С. 28 – 29.

АНОТАЦІЯ

Панова Н. Ю. Дискурс самогубства в українській, російській та англійській прозі кінця XIX початку XX століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.01.05 – порівняльне літературознавство. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2016.

Дисертаційна робота є першим дослідженням української, російської та англійської прози кінця XIX – початку XX ст. під кутом зору суїцидальної проблематики як явища тематології. Комплексно і системно проаналізовано поетику самогубства і тенденції її функціонування, здійснено порівняльний аналіз суїцидальних актів у творах українських, російських й англійських письменників, вивчено особистості героїв, які вчинили самогубство, проаналізовано їхній внутрішній світ, думки, почуття і переживання, а також причини, що наштовхнули на самогубство. Уперше в компаративному аспекті, зокрема в суїцидальному ракурсі, досліджено твори Б. Грінченка, В. Стефаніка, В. Леонтовича, В. Винниченка, А. Тесленка, О. Плюща, Максима Горького, О. Купріна, Ф. Сологуба, М. Арцибашева, Л. Андрєєва, А. Білого, Р. Л. Стівенсона, Д. Голсуорсі, О. Вайльда, Т. Гарді, А. Конан-Дойля, Д. Конрада.

У дисертації проблема самогубства інтерпретована у філософському, релігійному та психологічному аспектах; розкрито персоносферу суїцидальних творів; проаналізовано суїцидальну поведінку; досліджено пейзаж як дзеркало художньої танатології, світ речей, що оточують персонажів, прокомент порвано портрет самогубці як семіотичне явище, окреслено просторово-часові координати в контексті суїцидальної рефлексії.

Ключові слова: *суїцидний літературний сюжет, тематологія, тематичний метод, декаданс, персоносфера суїцидних творів, предметний світ і психотравматичні обставини.*

АННОТАЦИЯ

Панова Н. Ю. Дискурс самоубийства в украинской, русской и английской прозе конца XIX начала XX века. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора филологических наук по специальности 10.01.05 – сравнительное литературоведение. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2016.

Конец XIX – начало XX века характеризуется для Украины, России и Англии как период глобальных перемен, которые сыграли важную роль в становления культур этих стран. Проблема самоубийства на рубеже веков переросла в серьезную социальную проблему. Самоубийство рассматривалось как следствие утраты смысла жизни, как результат душевного и духовного кризиса, как комплексное проявление бытия человека.

Работа является первым в отечественном литературоведении компаративным исследованием поэтики самоубийства в украинской, русской и английской прозе конца XIX – начала XX века как явления тематологии. В диссертации комплексно и системно проанализирован феномен самоубийства и тенденции его функционирования, осуществлен сравнительный анализ суицидальных актов в произведениях, изучены личности героев, совершивших самоубийство, проанализирован их внутренний мир, мысли, чувства и переживания, а также причины сознательного разрыва с жизнью. Впервые в компаративном аспекте, в частности в суицидальном ракурсе, исследованы произведения Б. Гринченко, В. Стефаника, В. Леонтовича, В. Винниченко, А. Тесленко, А. Плюща, Максима Горького, А. Куприна, Ф. Сологуба, М. Арцыбашева, Л. Андреева, А. Белого, Р. Л. Стивенсона, Д. Голсуорси, О. Уайльда, Т. Гарди, А. К. Дойля, Д. Конрада.

Проблема самоубийства изучена в философском, религиозном и психологическом аспектах; раскрыта персонификация суицидальных произведений, личности героев, совершивших самоубийство; изучен предметный мир произведений как отображение душевного разлада; осуществлен сравнительный анализ суицидальных актов, рассмотрено сознание и самосознание персонажей-самоубийц.

Для характеристики поэтики суицида использованы кроссдисциплинарный и интердисциплинарный методы, опыт культурно-исторической, сравнительно-типологической и сравнительно-исторической школ, идеи тематологии, психоанализа, архетипной критики.

Теоретико-методологической основой исследования являются работы по философии (Н. Бердяев, В. Соловьев, К. Ясперс, Д. Юм, Дж. Донн, И. Кант, А. Шопенгауэр, Э. Фромм, Монтень, Цицерон, Аристотель, Марк Аврелий), психологи (А. Адлер, Э. Дюркгейм, К. Меннингер, В. Франкл, Н. Фарбероу, З. Фрейд, К. Г. Юнг, Л. Юрьевой, А. Моховиков, В. Ефремов), литературной компаративистики (Б. Бакула, Д. Дюришин, Д. Наливайко, М. Ильницкий, С. Кубчик, Е. Касперский, М. Ласло-Куцок, Л. Грицик, Л. Александрова и др.). Используются фундаментальные работы, посвященные вопросам декаданса

(Д. Затонский, Д. Наливайко, Т. Гундорова), модернизма (А. Астафьев, Т. Гундорова, Ю. Ковалив, М. Наенко, В. Моренец, С. Павлычко, Я. Полищук, Н. Шумило), школе тематической критики (Ж. Пуле, Ж. Руссе, Ж.-Р. Ришар, Ж. Старобинский, Дж. Х. Миллер).

Ключевые слова: суицидальный литературный сюжет, тематология, тематический метод, декаданс, персонификация суицидальных произведений, предметный мир и психотравматические обстоятельства.

SUMMARY

Panova N. Y. The discourse of suicide in Ukrainian, Russian and English prose of the late XIX – beginning of the XX century. – Manuscript.

The dissertation for receiving a scientific degree of Doctor of Philology, according to speciality 10.01.05 – Comparative Literary Study. – Taras Shevchenko National University of Kyiv of Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2016.

The dissertation is the first in the Ukrainian literature comparative study of Ukrainian, Russian and English prose of the late XIX – beginning of the XX century in the aspect of functioning of suicidal tendencies. In the dissertation for the first time there have been complex and systematically analyzed the poetics of suicide and tendencies of its functioning; the comparative analysis of suicidal acts in works of Ukrainian, Russian and English writers has been made; there have been studied personalities of heroes who have committed suicide, also there have been analyzed their inner world, thoughts and feelings and reasons which have pushed them to commit a suicide. For the first time in comparative aspect, as well as suicidal perspective there have been researched works of B. Grinchenko, V. Stefanik, V. Leontovich, V. Vinnichenko, A. Teslenko, A. Plusch, M. Gorky, A. Kuprin, F. Sologub, M. Artsybashev, L. Andreev, A. Beliy, R. L. Stevenson, John Galsworthy, Oscar Wilde, T. Hardy, Arthur Conan Doyle, D. Conrad.

The main purpose of study the suicidal tendencies in Ukrainian, Russian and English literatures is to analyze peculiarities of discourse of suicide in prose of the end of the XIX – beginning of the XX century. In the dissertation the problem of suicide has been studied in philosophical, religious and psychological aspects; the person sphere of suicidal works has been opened; there have been made the comparative analysis of suicidal acts in works of Ukrainian, Russian and English writers;

Key words: suicide, suicidal behaviour, suicidal intentions, hero's inner world, thoughts, feelings, Ukrainian, Russian, and English prose, the meaning of life.